

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права

Кваліфікаційна робота

на тему: «ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ»

Студентки ІІ курсу групи Пр 01-19
факультету економіки і права
освітньо-професійної програми
Конституційне і адміністративне
право
денної форми здобуття освіти
зі спеціальності 081 Право
другий (магістерський) рівень
освіти
Цикалюк Лілії Русланівни

Допущено до захисту
« ____ » _____ року

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук,
доцент Златіна Н.Е.

Завідувач кафедри права

(підпис) _____ (ПІБ)

Національна шкала

Кількість балів

Оцінка ЄКТС

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ	6
1.1. Поняття, ознаки та особливості підприємства як суб'єкта господарювання.....	6
1.2. Правові підстави створення підприємств та їх правовий статус за законодавством України.....	22
Висновки до Розділу I.....	29
РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	31
2.1. Державні та комунальні підприємства.....	31
2.2. Підприємства колективної власності.....	41
2.3. Приватні підприємства.....	53
Висновки до Розділу II.....	57
РОЗДІЛ III. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	59
3.1. Поняття припинення діяльності суб'єкта підприємства.....	59
3.2. Юридичні підстави добровільного та примусового припинення підприємницької діяльності.....	69
Висновки до Розділу III.....	77
ВИСНОВКИ	78
РЕЗЮМЕ	82
SUMMARY	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84

ВСТУП

Актуальність теми дипломної роботи обґрунтована необхідністю теоретичного осмислення юридичної сутності та організаційно-правових форм підприємництва, їх феномена як суб'єктів господарювання на межі двох галузей права: господарського та цивільного, оскільки ринкові зміни та проведена у зв'язку із ними приватизація в Україні породили нові категорії власників та суб'єктів підприємницької діяльності. Саме із розвитком останньої і пов'язується очікуване економічне та соціальне піднесення нашої держави. Зазначена діяльність здійснюється в певних організаційно-правових формах, які володіють притаманним їм інструментарієм реалізації прав та виконання юридичних обов'язків.

Економіка будь-якої країни характеризується наявністю різноманітних форм власності та різноманітних організаційних форм господарської діяльності. Головними характерними рисами підприємства при цьому є форма власності, правовий статус, галузева приналежність та мета і напрям діяльності. Одним із найважливіших етапів при створенні підприємства є вибір його виду та організаційної форми, оскільки важливо, щоб обрана форма відповідала меті діяльності підприємства та конкретним умовам господарювання, а також захищала майнові інтереси учасників й приймала до уваги їх фінансові можливості. Саме тому вважається актуальним проведення дослідження існуючих в Україні підприємств, визначення їх особливих ознак, видів та форм.

Не дивлячись на трьохсотлітню історію існування підприємств, накопичення їх теоретичних та практичних моделей та вдосконалення практики діяльності на кожному проміжку свого розвитку, питання правового статусу підприємств на сучасному етапі розвитку державності будь-якої країни не втрачає своєї актуальності. Не є винятком у цьому плані й Україна, де зазначені питання регулюються законодавством із різних позицій: цивілістичної та господарської, на основі допущених промахів чинного

законодавства, за відсутності єдиного підходу до його моделювання, що помножується на плутанину в законодавстві та хаос перехідного періоду економіки. Існування модельного законодавства та прийнятого й апробованого на практиці законодавства близьких і далеких сусідів не усуває цієї проблеми, в тому числі стосовно сутності господарських товариств, суб'єктного складу їх засновників, обсягу та характеру їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків тощо.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є правові відносини, що виникають у зв'язку зі створенням та діяльністю різних видів підприємств.

Предмет дослідження дипломної роботи становлять норми чинного законодавства, зокрема, господарського права, які регламентують поняття, ознаки, особливості створення, діяльності та припинення існування підприємства.

Метою дослідження є всебічний аналіз правового статусу підприємства в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі:

- охарактеризувати поняття, ознаки та особливості підприємства як суб'єкта господарювання;
- проаналізувати правові підстави створення підприємств та їх правовий статус за законодавством України;
- дослідити основні види підприємств за законодавством України: державні, комунальні, колективної власності, приватні тощо;
- охарактеризувати поняття припинення діяльності суб'єкта підприємства;
- визначити юридичні підстави добровільного та примусового припинення підприємницької діяльності.

Проблеми створення та діяльності підприємств в Україні висвітлювалися у працях таких науковців як Н.А. Гринюк, І.В. Гой, Т.П. Смелянська, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький, В.М. Коссака, О.Р. Кібенко, П.І. Гайдуцький, С.В. Глібко, А.Я. Пилипенко, В.М. Кравчук,

І.Ю. Красько, В.І. Шахун, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич, А.Н. Широков, В.С. Щербина та багатьох інших дослідників.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять загальнонауковий метод дослідження, діалектичний та системний методи наукового пізнання. У роботі над дослідженням були використані також такі методи: історико-правовий, формально-логічний, логічно-нормативний, метод моделювання, порівняльний метод та інші.

Відповідно до мети, задач й предмета дослідження робота складається із вступу, трьох розділів, висновку, резюме, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ I

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. **Поняття, ознаки та особливості підприємства як суб'єкта господарювання**

Кардинальні зміни в суспільстві та, перш за все, в економіці України, побудова правової демократичної соціальної держави з наступним закріпленням цих доленосних положень у Конституції України призвели до необхідності уточнення змісту правових категорій в юриспруденції та до появи нових. Значна частина таких перетворень є наслідком відродження права приватної власності та розкріпачення приватної ініціативи. Їх генеза спочатку відображала рівень висхідного законодавства, правові настанови й консерватизм, політичні реалії часу, в тому числі й періоду «українського романтизму» в політиці та економіці. Часто вони сліпо копіювали відомі інститути західного законодавства й були далекі від українських особливостей, в тому числі й перехідної економіки, і тому приживалися погано чи надто повільно. Це позначалося на темпах економічного становлення. Протягом майже 10 років в Україні фактично стрімко знижувались обсяги промислового виробництва й валового національного продукту.

Спроби ведення сучасного господарювання методами соціалістичного господарювання в методологічному підході старої концепції господарського права були піддані різкій критиці прихильниками цивілістичної концепції й свободи ринку. Про це йшлося і у Верховній Раді України при вирішенні питання про монізм чи дуалізм правового регулювання господарської (підприємницької) діяльності в Україні. Звуження можливостей підтримки державою національного товаровиробника призвело до необхідності залучення приватних та зарубіжних інвестицій. Нове законодавство про підприємництво та кардинальна зміна концептуальних положень права власності дали можливість моделювати підприємницьку діяльність на

найбільш прийнятних для людини засадах. У зв'язку з цим активізувався пошук нових підходів до організації економічної діяльності та побудови її правових основ.

Правові категорії, як відомо, є опорним апаратом у правничій науці та законодавстві. Їх генезис базується на передових досягненнях світової наукової думки, реаліях практичного життя, які, в свою чергу, обумовлені економічними, політичними та соціальними процесами в суспільстві. Тому вони мають тенденцію до відображення реальних економічних та політичних перетворень і з часом видозмінюються. Це відбувається відповідно до об'єктивних умов, інтеграційних процесів, міжнародних зобов'язань держави та процесу становлення професіоналізму законодавців і досягнень правових шкіл. Саме тому законодавство зазнає змін та доповнень й дотепер.

У той же час законодавець не може видумувати правові конструкції, він бере їх з реального повсякденного життя і надає змістовним економічним відносинам правової форми. Проблема відповідності між змістом та формою, особливо при регулюванні економічних відносин, загострюється ще й необхідністю врахування стратегічних і тактичних завдань. Якщо оцінювати перші, то мова йде про підвищення добробуту українського народу та держави, а для цього необхідно спочатку відновити промисловість і сільське господарство, постійно нарощувати обсяги валового національного продукту. Отже, основне завдання – це розвиток підприємництва, що і повинно бути проведено в чинному законодавстві. Якщо ж говорити про другі, то слід мати на увазі, що інтеграційні економічні, політичні та соціальні процеси об'єктивно не можуть пройти осторонь України. Інтеграційні процеси мають свої випробувані організаційно-правові форми, що базуються в основному, як це не прикро визнавати, на досягненнях західної цивілізації. Тому й видумувати щось нове попри те, що протягом століть себе виправдало й доцільність чого доведено. З огляду на це виникає нагальна потреба пристосувати передові чи виправдані організаційно-правові форми

підприємництва до нинішніх потреб ринку і відобразити це у чинному законодавстві.

Підприємством вважають розпочату ким-небудь справу, господарську чи торгову організацію, трудовий колектив, виробничий майновий комплекс – і це зовсім не весь список смислових значень, яким наділяють поняття «підприємство». У найзагальнішому розумінні термін «підприємство» використовується в якості соціальної комплексної системи, універсального соціально-майнового комплексу, який представляє собою єдність працівників, майна і правового статусу.

Перша категорія науковців вважають підприємство юридичною особою, інші навпаки вважають підприємство економічним явищем, яке існує об'єктивно, не залежно від наділення його правосуб'єктністю. Зазначене свідчить, що розуміння під підприємством певної організації (соціального інституту) тягне за собою проблему визнання або невизнання такої організації юридичною особою.

Для науковців, які займаються проблемами цивільного та господарського права, проблема визначення правового статусу підприємства, головним чином, полягає в вирішенні питання про надання або ненадання підприємству правосуб'єктності, а тому зводиться до дилеми – визнавати підприємство суб'єктом чи об'єктом права. Вивчення вітчизняних і зарубіжних нормативно-правових актів різних періодів дозволяє зробити висновок, що в законодавством багатьох країн до цього часу не визначено яким правовим статусом наділяти підприємство, воно містить двозначність його трактування, що вносить плутанину при застосуванні норм права.

Наприклад, ст. 5, 14 Закону України «Про іпотеку», ст. 11 Закону України «Про заставу» використовують «підприємство» у якості суб'єкта права – заставодавця щодо належного йому майна, Закон України «Про оренду державного та комунального майна» - як суб'єкта (ст. 1), так і об'єкта (ст.4) права.

Вивчення цього питання на теперішній день ускладнюється прийняттям нових Господарського Кодексу України (надалі – ГК) та Цивільного кодексу України (надалі – ЦК), які в своїх положеннях містять різний підхід до визначення такого поняття як «підприємство».

Згідно зі ст. 62 ГК підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності [6].

Термін «форма господарювання» повинен нести певний зміст, але кодекс прямої відповіді на це питання не дає. Однак на сьогодні в науковій літературі вже даються певні міркування щодо цього поняття. Так, Р.Ф. Гринюк, визначаючи поняття комунального підприємства, робить висновок, що це не є строго визначений в юридичному значенні термін, що характеризує організаційно-правову форму підприємств, створених територіальними громадами, а узагальнення будь-яких організаційно-правових форм господарюючих суб'єктів, які створюються територіальною громадою, або в яких територіальна громада має значну (переважну) участь [32, с. 9]. На такий висновок Р.Ф. Гринюка мала вплив, очевидно, думка Л.А. Веліхова, який зокрема вказує, що слід розрізняти монопольні підприємства, які обслуговують необхідні потреби масового значення і не допускають конкуренції з боку приватних осіб, наприклад, водопровід, каналізація, трамвай, бойня, і немонопольні підприємства, які допускають таку конкуренцію, як-то: театри, друкарні, ломбарди, хлібні лавки тощо. Відповідно до ролі в міському господарстві підприємства можуть поділятися на головні і підсобні. За ступенем і формою залучення приватного капіталу слід розрізняти чисті муніципальні підприємства і змішані, в яких публічні корпорації співпрацюють з приватними підприємцями (муніципально-концесійна форма) [3, с. 119].

ЦК у своїх положеннях не містить принципового підходу до визначення поняття «підприємство». Так, ст. 191 ЦК говорить про те, що підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності і може бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів, а ч. 2 ст. 167 та ч. 2 ст. 169 ЦК передбачають можливість створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного та комунального підприємств. Така неоднаковість трактування терміну «підприємство» викликає обґрунтовані нарікання серед українських вчених-юристів.

Так, О. Пушкін зазначає: «У вітчизняному законодавстві під підприємством розуміється ... виходить нісенітниця – змішання суб'єкта і об'єкта правовідносин» [31, с. 11].

В. Примак, у свою чергу, називає нісенітницею словосполучення «власник підприємства» і вважає, що підприємство повинно розглядатися лише як комплекс майна, як це передбачає Цивільний кодекс України [23, с. 44].

В. Кравчук вважає, що поняття «підприємство» введено до вітчизняного законодавства, насамперед, для позначення господарюючих юридичних осіб. Він зазначає, що відмова ЦК від розуміння під підприємством юридичної особи є невиправданою та передчасною [10, с. 39].

В. Лаптев підкреслює, що в теперішніх умовах господарська діяльність – це підприємницька діяльність, а господарські відносини – відносини між підприємцями як індивідуальними, так і колективними (підприємствами) [17, с. 148]. Цю думку продовжує В. Чанкин, який вказує, що у зв'язку з недосконалістю юридичного інструментарію, наданого цивільним правом, у сучасних умовах практично неможливо відокремити підприємця від юридичної особи, точно так само, як і від фізичної, що тягне необхідність визнання його окремим суб'єктом правовідносин [17, с. 149].

В. Дозорцев підкреслює, що основні проблеми пов'язані з нетрадиційним видом юридичної особи – підприємством, що як суб'єкт

цивільного права є вираженням і логічним продовженням консервативної системи власності. Підприємство, що стало основним видом юридичної особи, точно кажучи, є виробничою, а не правовою категорією. Його правосуб'єктність дотепер несе на собі відбиток командно-адміністративної системи. Консервативне прагнення зберегти підприємство як форму юридичної особи дуже небезпечно для повноцінного ринкового обігу [5, с. 109].

Отже, з однієї сторони поняття юридичної особи охоплює підприємство як одну із його організаційно-правових форм, а з іншої – підприємству як суб'єкту господарювання крім прав юридичної особи належать ще й інші права та обов'язки, які виходять за межі прав, якими традиційно володіють юридичні особи, оскільки юридична особа це все ж таки суб'єкт цивільного обігу і застосування цього інституту створює юридичні підстави для участі юридичної особи як суб'єкта у відносинах обігу, але ніяким чином не орієнтує їх саме на виробничу діяльність.

Інститут юридичної особи є одним із найбільш досліджуваних у сучасному цивільному праві і водночас найбільш дискусійним питанням. Причиною цього є зміна поглядів на значення цього інституту для реалізації певних інтересів, які існують у суспільстві. У науковій літературі існує думка про те, що інститут юридичної особи виник ще у Стародавньому Римі. Поділ осіб на дві категорії – фізичних і юридичних (або, як їх ще називали і називають, моральних, містичних, фіктивних), які є складовою всіх сучасних систем приватного права, виник не в римській, а в пізнішій юриспруденції. Однак ні римське юридичне життя не могло обійтися без визнання особливого роду суб'єктів цивільного права, які не збігалися з природними особами, ні римська юридична наука не могла ігнорувати існування таких суб'єктів. Для їх визначення римські юристи звичайно користувалися виразом: «*personae vice fundi*», або «*priovatorum loco haberi*», бажаючи цим сказати, що щось, що не є природною людською особою, *persona*, функціонує в цивільному житті замість такої особи. Втім, іноді римські юристи, опосередковано або навіть прямо,

називали особою і подібний суб'єкт, який не збігався з особою природної людини. Але, як правильно вважає І.Б. Новицький, римські юристи не розробили поняття юридичної особи як особливого суб'єкту, який протиставляють особі фізичній. Термін «юридична особа» римському праву не було відомо. Римські юристи «порівнювали ці організації з людиною, особою фізичною, і казали, що організація діє *persona vice* («замість особи»)[38, с. 21]

Трансформація концепцій виникнення юридичної особи та її функцій зумовила виникнення різних теорій, таких як фікції, персоніфікації майна, органічної, нормативної, колективу, інтересу та ін. Не вдаючись до характеристики кожної з цих теорій, звернемо увагу на одну спільну для них закономірність. Становлення тієї чи іншої теорії виникнення та функцій «юридичної особи» залежало від певних історичних умов і панівної ідеології, яка існувала в ті чи інші часи. Тому слушною є думка про те, що юридична особа – це організація, яка являє собою спеціальну реальність, породжену процесом суспільного розвитку

Підприємство ж як юридична особа є одним з видів суб'єктів права, особою, яка визнана носієм прав та обов'язків. Це положення чітко закріплене в ч. 4 ст. 62 ГК. Згідно ж з ч. 2 ст. 55 ГК, підприємство – суб'єкт господарювання.

У своїй роботі підприємство ми будемо розглядати з позиції трактування його як різновиду самостійного суб'єкта господарювання і різновиду господарської організації.

Саме закріплення Господарським кодексом України за підприємством статусу юридичної особи та визнання його суб'єктом господарських правовідносин має принципове значення для науки господарського права.

Викладене свідчить про необхідність дослідження характерних особливостей підприємства як суб'єкта права. Так, суб'єкт права – це особа, яка бере участь, або може брати участь у правовідносинах. Суб'єкт права – це

учасник суспільних відносин, особа, яка може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків.

Для того аби визнаватися суб'єктом права, особа повинна характеризуватися а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та здійснювати персоніфіковану волю. Крім того, це особа, реально здатна брати участь у правовідносинах, яка набула властивості суб'єкта права в силу юридичних норм. Внутрішні властивості, притаманні особі (фактична здатність бути носієм прав та обов'язків) та зовнішнє визнання (в силу юридичних норм), – ось необхідні риси будь-якого потенційного суб'єкта права.

Загально визнано, що суб'єктами права вважаються індивіди (люди) та групи індивідів (колективи) як соціальні інститути. Людей, звичайно, легше визнати суб'єктами права, оскільки вони володіють власною волею, незалежністю, здатні приймати рішення та нести за них відповідальність. Складніше зафіксувати наявність необхідних ознак суб'єкта у групах індивідів.

Групи індивідів, які утворюються в результаті свідомої діяльності людей, називаються організаціями. В юридичній науці термін «організація» використовується для визначення такого поняття, як «юридична особа». В науковій літературі досить поширеним є тлумачення організації як певним чином організованого колективу. Це знаходить відображення в одній з традиційних ознак юридичної особи – організаційній єдності. Коли ж законодавство поступово почало допускати існування, а потім і створення юридичних осіб одним засновником (компаній однієї особи), як західні, так і вітчизняні вчені дійшли висновку про необхідність перегляду критерію колективності як однієї з головних ознак юридичної особи.

Сьогодні діють юридичні особи, що не мають ознак організації в їх традиційному розумінні (наприклад, приватні підприємства, засновані фізичною особою або господарські товариства, створені однією особою – так звані компанії однієї особи). В зв'язку з чим М. Зайченко слідом за

Є. Богдановим підкреслює, що «визначення юридичної особи як організації не відповідає суті цього суб'єкта» [11, с. 18]. Як бачимо, юридична особа не завжди проявляється через колектив. Вважаємо, що організація виникає не тоді, коли відбувається об'єднання осіб (утворюється колектив), а тоді, коли визначається її мета та форма. Організація – це створена для досягнення певної мети форма взаємозв'язку зацікавлених осіб. Таке визначення відповідає колективній природі більшості організацій, оскільки об'єднання осіб як раз і свідчить про те, що такий взаємозв'язок відбувся. Юридична особа завжди є організацією, тому що в будь-який момент свого існування вона має визначену мету, заради якої зацікавлені особи об'єднуються відповідно до відомої всім їм форми цієї організації. Організаційна ж структура юридичної особи (поділ на підрозділи, посади) є похідною і визначається потребами управління та обраною формою господарювання.

Підприємство створюється за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу. Приватне підприємство, наприклад, може бути створено одним чи декількома фізичними особами – приватними власниками. Компетентними органами для створення державних і комунальних підприємств є, відповідно, органи державної влади (як правило, міністерства і відомства) і органи місцевого самоврядування. Немає перешкод для створення підприємств колективними власниками – юридичними особами: господарськими товариствами, виробничими кооперативами, об'єднаннями громадян і релігійними організаціями та ін.

Саме заради реалізації суб'єктивних інтересів засновників і виникають організації. Ці інтереси організації в більшості випадків можуть бути досягнуті лише шляхом вступу організації у відносини з іншими особами. Так комерційне підприємство реалізує товари, надає послуги, щоб отримати прибуток, здійснюючи господарську діяльність.

Таким чином, підприємство є різновидом господарської організації (юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність) і являє собою

самостійний суб'єкт господарювання, створений і зареєстрований у встановленому законом порядку.

Індивідуальними суб'єктами господарювання можуть виступати і фізичні особи за умови їх державної реєстрації (легітимації) в якості суб'єктів підприємницької діяльності.

Серед суб'єктів господарських відносин особливе місце посідають держава та територіальні господарські системи – територіальні громади, від імені яких в якості безпосередніх учасників господарських відносин виступають їх органи.

Підприємствам серед інших суб'єктів права належить домінуюче місце, що зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах. Саме з цієї причини законодавчий інститут підприємства або господарюючого суб'єкта є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Підприємством як господарською організацією може бути не будь-яка організація, а організація, що характеризується сукупністю певних ознак – ознак суб'єкта господарського права. До таких ознак відносяться:

- 1) визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання;
- 2) майнова відокремленість;
- 3) легітимація існування в якості суб'єкта господарювання;
- 4) відповідальність за результати господарювання;
- 5) самостійність в господарському обороті.

Щодо визначеності організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, то за часів функціонування в системі господарювання лише колективних утворень і відсутності фізичних осіб – приватних підприємців, цю ознаку суб'єкта господарського права зазвичай визначали як «організаційна єдність». Дана ознака стосовно до колективних утворень дозволяє вичленувати з різних сукупностей груп людей такі, котрі є не

випадковими, а організованими колективними утвореннями, спеціально створеними для здійснення підприємницької діяльності чи досягнення інших господарських цілей спільними зусиллями за допомогою об'єднаної праці. Організаційна єдність спеціально створеного для участі в процесі господарювання колективного утворення свідчить про те, що брати участь у цьому процесі буде не кожна з цієї групи фізична особа (громадянин) сама по собі від свого імені (самостійно), а всі вони разом узяті розглядаються як єдиний суб'єкт господарювання, окремий суб'єкт господарського права. У таких випадках для організованої участі в безпосередній діяльності і керівництві нею колективні утворення мають внутрішню структуру – внутрішньоструктурні підрозділи, кожне з яких очолює безпосередній керівник, і загального керівника – єдиноначального чи колегіального.

Визначаючи поняття «організаційно-правова форма підприємства», К.Ю. Тот'єв робить висновок, що це є сукупність вказаних в законі елементів і ознак, які характеризують форму власності, на основі якої створено підприємство, порядок формування майнової бази господарюючого суб'єкта (в тому числі і мінімальний розмір статутного фонду), конструкцію взаємодії його засновників і учасників, принцип відповідальності самого підприємства і його учасників за боргами підприємства, а також порядок і особливості управління підприємством [38, с. 9]. Все це в цілому і визначає правовий статус підприємства як активного учасника економічних відносин. При цьому він зазначає, що категорію юридичної особи можна вважати характеристикою зовнішнього аспекту діяльності підприємства, а організаційно-правову форму – характеристикою внутрішніх відносин. Організаційно-правова форма необхідна для визначення в законодавстві і на практиці порядку взаємодії учасників, засновників, трудового колективу підприємства, для фіксації схеми відносин власника і підприємця, для визначення взаємної відповідальності учасників за боргами підприємства.

В.М. Кравчук зазначає, що організаційно-правова форма юридичної особи – це закріплена нормами права модель організації, яка може бути

визнана юридичною особою. Вона виражає усі істотні правові ознаки юридичної особи певного виду. Елементами організаційно-правової форми є ті ознаки, які в сукупності дають уявлення про тип організації, зокрема: мета юридичної особи, умови створення (одноособово чи кількома особами); порядок формування майна та його правовий режим (закріплений мінімальний статутний фонд, порядок його формування); система органів управління (структура та компетенція органів управління, порядок прийняття ними рішень); майнові та організаційні права засновників (право на управління та розподіл прибутку); умови відповідальності засновників юридичної особи у випадку недостатності майна для задоволення законних вимог кредиторів [13, с. 21-22].

Як бачимо, В.М. Кравчук, при визначенні поняття «організаційно-правова форма», застосовує термін «модель». Цей термін є дуже образним, але не досить вдалим для застосування до правової дефініції, хоча він і застосовується у літературі. Так, М.І. Брагінський зазначає, що специфіка підприємства як однієї із основних правових форм участі в правовідносинах полягає в багатоманітності моделей, які використовуються, кожна з яких передбачає існування у визначених межах особливого правового режиму [4, с. 92].

Організаційна єдність представляє собою надання законом юридичної можливості в межах встановлених організаційно-правових форм існуванню юридичної особи, визначенню і встановленню системи внутрішніх зв'язків елементів, що складають її конструкцію, з метою забезпечення їхньої єдності і можливості організації виступати як суб'єкту господарських відносин.

Володіння ознакою організаційної єдності знаходить свій зовнішній прояв у наявності статуту чи індивідуального положення про конкретного суб'єкта господарювання.

Організаційна єдність суб'єкта господарювання виражається в організаційній структурі управління, наприклад, в акціонерному товаристві. Якщо правове положення таких органів, як збори акціонерів, рада директорів,

виконавча дирекція в цілому визначені законодавством, то засновникам (учасникам) на даному етапі необхідно розробити і затвердити цілий пакет локальних (корпоративних) нормативних документів, які на практиці забезпечують організаційну єдність підприємства як суб'єкта господарювання.

Другою ознакою суб'єкта господарювання як юридичної особи є майнова відокремленість.

Оскільки підприємства як юридичні особи є учасниками господарських правовідносин, які, в основному, мають майновий характер, то для участі у цих відносинах, юридична особа наділяється певним майном, яке відокремлюється від майна засновників.

Майнова відокремленість – одна із суттєвих ознак господарської організації. Наявність відокремленого майна означає, що майно юридичної особи відокремлене від майна власників, які створили цю організацію, від держави, від інших суб'єктів.

Практичне значення майнової відокремленості юридичної особи полягає у наступному: по-перше, господарська організація стає суб'єктом права, що дозволяє їй виступати у господарському обороті; по-друге, це тягне за собою розподіл відповідальності засновників і суб'єкта господарювання за своїми зобов'язаннями.

Форми майнового відокремлення суб'єктів господарювання можуть бути різними. Наприклад, таким суб'єктам, як приватний підприємець, господарське товариство, виробничий кооператив, використовуване ними в господарській діяльності майно належить на праві власності. Хоча поряд з цим, вони можуть використовувати і залучене майно, придбане, наприклад, за договором позики чи оренди. Суб'єкти господарювання інших видів можуть не мати свого власного майна, здійснюючи господарську діяльність на базі майна, закріпленого за ними на інших правових підставах – на праві господарського відання (державні комерційні і комунальні підприємства), праві оперативного управління (комунальні некомерційні та казенні

підприємства). Незалежно від того, на якій правовій підставі закріплене майно за тим чи іншим суб'єктом господарювання – на праві власності чи обмеженому речовому праві, досягається мета майнової відокремленості як необхідна передумова самостійної (відокремленої) участі кожного суб'єкта господарювання в безпосередній господарській діяльності і керівництві нею.

Майно, яке закріплюється за юридичною особою, повинно бути відокремлено не лише фізично, а й юридично. Правовою формою відокремлення майна є установчі документи, в яких визначається розмір, джерела формування майна, його правовий режим. Необхідний і достатній для участі в господарському обороті ступінь майнової відокремленості суб'єктів зовні виявляється у підприємства й організації, що володіють правами юридичної особи, у наявності самостійного балансу чи самостійного кошторису. Майно за внутрішньоструктурними підрозділами підприємств, організацій закріплюється в окремих балансах, кошторисах, інвентаризаційних описах.

Саме майнова відокремленість становить матеріальну основу діяльності підприємства. Невипадково, заснування підприємства як суб'єкта права передбачає перш за все відокремлення для цієї мети певного майна та закріплення його за створюваною господарською організацією. При відсутності майнової відокремленості не можна стати учасником господарських відносин, суб'єктом господарського права.

Наступною ознакою суб'єкта господарювання є легітимація існування в якості суб'єкта господарювання. Для того, щоб бути визнаним суб'єктом господарських відносин, підприємству необхідно бути визнаним в якості суб'єкта господарювання державою. Недостатньо підприємству обрати певну організаційно-правову форму суб'єкта господарювання та мати відокремлене майно, необхідно ще легітимне закріплення вищеназаних ознак. Без цього неможливо вести мову про наявність у господарського утворення першої та другої ознак суб'єкта господарського права. Таким чином, характерною ознакою суб'єктів господарювання є публічність їх виникнення і припинення.

Мова йде про державну реєстрацію суб'єкта господарювання в установленому порядку, тобто його легітимацію, офіційне визнання його існування в правовому полі України. Саме ця ознака дозволяє відокремити підприємство як юридичну особу від інших організацій, які не мають такого статусу.

Безпосередньо на майновій відокремленості суб'єкта господарювання базується наступна його ознака – самостійна майнова відповідальність за результати господарювання.

Це означає, що за своїми боргами і зобов'язаннями суб'єкт права, за загальним правилом, несе самостійну майнову відповідальність, тобто лише він сам, і ніхто інший, за його боргами не відповідає. Як зазначає С. Братусь, самостійна майнова відповідальність юридичної особи не означає, що вона є виключною відповідальністю, тобто, що жодні інші особи не повинні і не можуть додатково відповідати за її борги, наявність самостійної відповідальності у юридичної особи означає, що вимоги стосовно її боргів повинні бути пред'явлені перш за все самій юридичній особі: юридична особа є первинним «адресатом відповідальності». Однак в силу закону чи статуту додаткова відповідальність за борги юридичної особи може бути покладена і на інших осіб; юридична особа – це не «стеля», не гранична межа відповідальності. Відповідно до ст. 219 ГК засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта (чим досягається обмеження ризику засновника лише майном, закріпленим за підприємством), крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта господарювання. Законодавством України передбачені наступні випадки додаткової відповідальності засновників: 1) відповідальність учасників повного товариства, 2) відповідальність учасника з повною відповідальністю командитного товариства, 3) додаткова відповідальність учасників товариства з обмеженою відповідальністю, 4) відповідальність держави за зобов'язаннями казенного підприємства (ч. 7 ст. 77 ГК), 5) відповідальність держави за зобов'язаннями комунальних некомерційних підприємств (ч. 7 ст. 77, ч. 3

ст. 78, ч. 9 ст. 78 ГК). В цих випадках притягнення засновника до майнової відповідальності можливе лише тоді, коли майна підприємства буде недостатньо для погашення його боргів. За своїм характером така відповідальність в усіх випадках є додатковою.

Наступною ознакою суб'єкта господарювання є його виступ у господарському обороті від свого імені, що означає можливість саме для конкретної організації набувати і здійснювати права та нести обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді. Але межі виступу в господарському обороті залежать від мети створення підприємства і визначаються цілями його діяльності. Для комерційних підприємств – це одержання прибутку з наступним його розподілом між учасниками; для непідприємницьких – досягнення соціальних, благодійних, культурних, наукових цілей, задоволення духовних потреб людей, захист прав та законних інтересів тощо.

Підприємство як суб'єкт господарювання створюється для того, щоб самостійно брати участь у господарському обороті. Вступаючи у правовідносини, підприємство як юридична особа набуває певні права та обов'язки. Це і є саме його права та обов'язки як певного суб'єкта. Самостійність в господарському обороті – це підсумкова ознака суб'єкта господарювання. Самостійність характеризується свободою вибору видів діяльності, незалежністю та самостійною відповідальністю. Зміст цієї свободи не однаковий для підприємств-власників і підприємств, діяльність яких базується на праві господарського відання, оперативного управління та інших речових правах. Її межі визначаються засновником і фіксуються в установчих документах підприємства.

Самостійність підприємства як юридичної особи неможлива також без його незалежності від інших осіб, насамперед, засновників. Закон визнає самостійними усі види підприємств, незалежно від кількісного складу учасників. Однаково самостійні акціонерні товариства, які мають сотні акціонерів, і приватні підприємства, що складаються з одного засновника.

Разом з тим, чим менша кількість засновників, тим більше воля підприємства як юридичної особи співпадає з їх волею. Це, в свою чергу, може стати причиною зловживань, коли засновники використовують підприємство як інструмент для вчинення різного роду правопорушень. Наприклад, для проведення незаконних фінансових операцій з готівкою, розкрадання державного майна, шахрайства, ухилення від оподаткування тощо. Щодо цих випадків повинні існувати спеціальні правила, які б дозволяли притягти таких засновників до відповідальності незважаючи на те, що вони діяли через юридичну особу.

1.2. Правові підстави створення підприємств та їх правовий статус за законодавством України

У вітчизняному законодавстві утвердився двоякий підхід до розуміння правового статусу підприємства: як суб'єкта або об'єкта права, що є предметом дискусій і часто позначається дослідниками як одна з проблем узгодженості ГК і ЦК України.

Окремі цивілісти висловлюють критичні зауваження з приводу виділення таких суб'єктів господарювання, як підприємства, спираючись на те, що відповідно до ст. 191 Цивільного кодексу України підприємство – це об'єкт цивільних прав: «Підприємство – єдиний майновий комплекс, який використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять всі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, обладнання, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення, інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших угод». Стаття 191 знаходиться в Главі 13 «Речі. Майно» Розділу «Об'єкти цивільних прав»,

норми якого визначають види об'єктів цивільних прав і встановлюють правовий режим цих об'єктів. З цього приводу господарники звертають увагу на те, що саме в Цивільному кодексі передбачена можливість створення підприємств як юридичних осіб публічного права [8, с. 218].

Крім того, не можна ігнорувати ту обставину, що відповідно до ч. 1 ст. 83 Цивільного кодексу юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Господарський кодекс і є в даному випадку тим законом, який визначає підприємства як суб'єктів господарювання.

У ГК України підприємство виступає як суб'єкт права (ст.ст.152, 167, 169, 708, 722 тощо). Підприємство як суб'єкт права розглядається і в Конституції України (ст.ст. 37, 46, 86, 103, 120, 142, 143), в Бюджетному, Земельному, Кримінальному кодексах, переважній більшості інших законодавчих актів. Аналогічний підхід застосовується в Німеччині та інших країнах, в законодавстві Європейського Союзу (наприклад, в ст.ст. 85, 86 Римського договору 1957 року).

Поряд з цим ГК України розглядає підприємство як цілісний майновий комплекс, об'єктом права. Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод (ст.66, 283).

Як видно, на рівні законодавства проблема кваліфікації підприємства як об'єкта або суб'єкта права знайшла своє вираження в одночасному визнанні підприємства і суб'єктом, і об'єктом права.

Разом з тим в теорії дискусійність цієї проблеми зберігається. Поширеною є думка, що в дореволюційний період підприємство розумілося як об'єкт права його засновників – сукупність особистих і майнових засобів, поєднаних для досягнення певної торгово-господарської мети за певним планом. На цей факт звертають увагу вітчизняні цивілісти, які з деяких пір, без оглядки на сучасні реалії, вважають за краще апелювати до класиків.

Дійсно, дореволюційне законодавство оперувало поняттям обороту підприємств, в літературі аналізувалася недосконалість в регулюванні обороту підприємств і численні зловживання, яким цей оборот супроводжувався. В СРСР, з огляду на проведену націоналізацію підприємств, оборот підприємств був припинений, і вони розглядалися виключно як суб'єкти права. Після розпаду СРСР і проведеної приватизації підприємств, разом з історичним і зарубіжним досвідом у вітчизняну науку була привнесена і проблема кваліфікації підприємства як об'єкта або суб'єкта права. В результаті господарники, за сформованою в СРСР традицією, розглядають підприємство як суб'єкт права, визнаючи також можливість виступу його в окремих випадках як об'єкт права. Цивілісти розглядають підприємство виключно як об'єкт прав, не визнаючи цей двоякий підхід [1, с. 17-18].

Проблема вважається невирішеною і в зарубіжній науці. Поряд з постійним наростанням нормативного матеріалу про підприємство як суб'єкт права, в Європі вже більше століття діють норми про оборот підприємств, і склалася велика правозастосовна практика, аналіз якої свідчить про затребуваність в економічному обороті конструкцій угод з підприємствами як об'єктами прав. Цей «симбіоз» підходів до правової оцінки підприємства є предметом дискусій в зарубіжній літературі.

Через нормативні протиріччя, як зауважував професор А.І. Камінка, щодо підприємств ділова практика відрізнялася невизначеністю, а теоретичні погляди були спірними; в цілому ж з цих поглядів в науці склалися три основні течії.

Прихильники першої схильні були визнати в підприємстві суб'єкта права. Це прагнення надати підприємству властивості юридичної особи, виникнувши з ділового обороту в зв'язку з тим, що «життя підприємства нібито не залежить від зміни власника», найсильніше розвинулось в німецькій науці, де знайшло підтримку ряду великих вчених.

Виразники ідей другої течії заперечували юридичний сенс за розрізненням приватного майна купця і його торгового підприємства,

вирізняючи в останньому тільки технічно-бухгалтерський характер. А.Х. Гольмстен, за словами А.І. Камінки, «висловив думку, що торгове підприємство не юридичний, але економічний інститут» [30, с. 5].

Дослідники, що підтримують до третій підхід, розглядали підприємство як цільове майно. Так, професор Г.Ф. Шершеневич вважав торговим підприємством сукупність особистих і майнових засобів, поєднаних для досягнення певної торгово-господарської мети за певним планом. Він розглядав підприємство як об'єкт права особливого роду, що характеризується відносною незмінністю, відводить на другий план свого власника і, як правило, не асоціюється з ім'ям останнього. Він помічав, що підприємство фактично оцінюється в обороті як самостійний суб'єкт, а тому за своїми характеристиками дуже близьке до юридичної особи і вимагає визнання в праві своєї самостійності. Грунтуючись на таких судженнях, в підручнику торгового права вчений помістив положення про підприємство в розділі, присвяченому суб'єктам торгових угод [52, с. 320].

Сам А.І. Камінка визначав торгове підприємство як всю сукупність відносин, утворених промислом особи, тобто «все, що відноситься до ведення даного торгового промислу».

Проведені дослідження проблеми в контексті історичного розвитку свідчать про еволюцію категорії підприємства в напрямку від об'єкта до суб'єкта прав.

Спочатку поняття підприємства-суб'єкта права пов'язувалося з поняттям юридичної особи. ГК 1922 року визнавав юридичними особами державні підприємства та їх об'єднання (ст.19). У Декреті ВЦВК і РНК від 10.04.1923 «Про державні промислові підприємства, що діють на засадах комерційного розрахунку (трестах)» було закріплено, що кожен трест є єдиним підприємством, до складу якого входять кілька виробничих одиниць (фабрик, заводів, промислів, відділень, магазинів і т.п.), перерахованих в його статуті. За Положенням «Про державні промислові трести» від 29 червня 1927

року, юридичними особами визнаються лише самі трести, а не підприємства, які входять до їх складу.

Однак вже вкінці 20-х років відбувся перехід до поняття підприємства як основної ланки промисловості. Після Постанови ЦК ВКП (б) від 5 грудня 1929 року «Про реорганізацію системи управління промисловістю», яке висунуло цей підхід, весь подальший розвиток організаційно-правової структури промисловості йшов по шляху посилення ролі основної ланки – підприємства.

Уже в 30-ті роки сформувалася позиція, що всі підприємства-суб'єкти права (і автономні, і трестовані) повинні бути визнані юридичними особами.

Надалі ця позиція продовжувала відстоюватися вченими по відношенню до підприємств – структурних одиниць виробничих об'єднань (комбінатів), що набули поширення в другій половині ХХ століття в процесі укрупнення організаційної структури галузей народного господарства. Положення «Про виробничі об'єднання» наділяло такі підприємства правом не просто володіти і користуватися, а й розпоряджатися основними і оборотними засобами, які, разом з тим, об'єднання мало право вилучати [1, с. 23-25].

Частина авторів відводила таким підприємствам роль представництва, інші вважали незавершеним правовим інститутом, який вимагає подальшої розробки, але існувала також позиція, що оскільки виробничі одиниці володіють всіма формальними ознаками юридичної особи, необхідне наділення їх цим статусом. Це сприяло розвитку тенденції розширення прав підприємств – виробничих одиниць, аж до наділення їх правами юридичної особи в процесі приватизації після переходу до ринкових умов господарювання в 90-х роках. За приватизаційного законодавства право виділятися в самостійні підприємства з правами юридичної особи отримали структурні одиниці, котрі володіли цілісним майновим комплексом. За встановлених законом положень, пізніше кодифікованому в ГК (ст.ст.146, 283 і ін.), під цілісним майновим комплексом розуміється майно виробничо-технічного призначення, яке не втрачає в процесі використання своєї

споживчої якості (неспоживна річ). Підприємство як цілісний майновий комплекс – господарський об’єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об’єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання (ст.283 ГК України).

Зазначені процеси послужили основою для позиціонування в господарському законодавстві підприємства як цілісного майнового комплексу (підприємства як об’єкта).

Разом з тим було збережено основне досягнення радянської науки господарського права – визнання підприємства суб’єктом права.

Беручи до уваги те, що на території України створюються і здійснюють свою діяльність різні за своєю організаційно-правовою формою підприємства, законодавчі акти передбачають як загальні, так і спеціальні передумови їх утворення. Загальні умови передбачають створення усіх існуючих організаційно-правових форм підприємств та визначені в Господарському й Цивільному кодексах, а також тих законах, що відображають процедуру створення юридичної особи, зокрема, і підприємства. Спеціальні умови передбачені в Законах України, що регулюють створення і діяльність окремих видів підприємств.

Як правова категорія, утворення підприємства включає в себе визначення засновників, спрямованості та порядку діяльності.

Виходячи з положень закону, засновником підприємства є та особа, яка володіє повноваженнями створити підприємство як юридичну особу, тобто фізичні і юридичні особи, крім випадків, передбачених законом.

Згідно чинного законодавства, на теперішній час в Україні існують три категорії суб’єктів, наділених правом створення підприємства:

- 1) власник (власники) майна будь-яких видів, а також розмірів;
- 2) уповноважений власником (власниками) орган або підприємство, організація;

3) трудовий колектив у випадках і порядку, передбачених законодавчими актами України.

Під час визначення засновника, до входить до категорії власника майна утвореного підприємством, потрібно брати до уваги законодавчо закріплений перелік видів підприємств, враховуючи також існуючі в Україні форми власності.

Так, згідно діючого законодавства, підприємство може бути утворено в результаті примусового поділу іншого підприємства. Відповідне рішення наділений правом приймати Антимонопольний комітет України та його територіальні органи.

В юридичному сенсі створення підприємства – це затвердження та одержання передбачених законом документів: рішення власника (власників) або уповноваженого органу про створення підприємства, статуту, якщо цього вимагає організаційна форма, свідоцтво про державну реєстрацію. Разом з тим, при необхідності для новостворюваного підприємства на земельній ділянці сюди входять також документи на право землекористування (землеволодіння), визначені земельним законодавством України.

Отже, засновниками підприємств можуть бути:

а) державні, колективні, орендні, спільні підприємства, громадські організації та їх підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські асоціації та інші підприємства і організації, які є юридичними особами;

2) державні органи, уповноважені керувати державним майном;

3) спільні органи, які вказані вище, підприємства, організації, громадяни;

4) Антимонопольний комітет України та його територіальні органи.

Крім того, утворення підприємства може здійснюватися шляхом виділення із складу функціонуючого підприємства одного або кількох структурних підрозділів за рішенням їх трудових колективів, за умови наявності на це згоди власника або уповноваженого ним органу.

Таким же чином може створюватись підприємство на основі структурного елементу діючого об'єднання. Відносно зазначених підприємств діє правило про залишення за ними взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими підприємствами.

Чинне законодавство передбачає, що підприємства можуть створюватися як на території України, так і за її межами без прав юридичної особи – свої відособлені підрозділи і філії, представництва та інші з правами відкриття поточних і розрахункових рахунків.

Установчі документи підприємств передбачають порядок внесення змін до статуту (вищим органом управління, за рішенням 3/4 голосів акціонерів, які беруть участь у зборах).

Крім обов'язкових, до установчих документів можуть включатися й альтернативні положення, що не суперечать чинним Законам України.

Таким чином, згідно із п. 1 ч. 2 ст. 55 та ч. 1 ст. 62 ГК України, підприємство є суб'єктом господарювання. До основних ознак підприємства слід віднести те, що підприємство є учасником господарських відносин; самостійно здійснює господарську діяльність; наділено господарською компетенцією; має відокремлене майно; несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Висновки до Розділу I

Чинному законодавству характерне багатоваріантне застосування поняття «підприємство». Історія показує, що термін «підприємство» фактично завжди використовувався для визначення суб'єкта або об'єкта прав. Разом з цим доволі часто присутнім було змішання смислових значень терміну, що затрудняло правозастосовну діяльність. Прийняття Господарського кодексу України нарешті поклало кінець двозначності використання поняття «підприємство», визначивши останнє суб'єктом господарських відносин, а

об'єктом угод – цілісний майновий комплекс підприємства, як нерухоме майно, що належить підприємству. Таким чином необхідно розрізнати підприємство як суб'єкт господарської діяльності і його майно – майновий комплекс.

Підприємство є різновидом господарської організації (юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність) і являє собою самостійний суб'єкт господарювання, створений і зареєстрований у встановленому законом порядку.

Індивідуальними суб'єктами господарювання можуть виступати і фізичні особи за умови їх державної реєстрації (легітимації) в якості суб'єктів підприємницької діяльності.

Серед суб'єктів господарських відносин особливе місце посідають держава та територіальні господарські системи – територіальні громади, від імені яких в якості безпосередніх учасників господарських відносин виступають їх органи.

Підприємствам серед інших суб'єктів права належить домінуюче місце, що зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах. Саме з цієї причини законодавчий інститут підприємства або господарюючого суб'єкта є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

РОЗДІЛ II

ОСНОВНІ ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Державні та комунальні підприємства

Відповідно до ч. 2 ст. 22 ГК України, суб'єктами господарювання державного сектору економіки є суб'єкти, які діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка в статутному фонді яких перевищує 50% або становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів [6].

Таким чином, ГК передбачив дві групи суб'єктів господарювання державного сектора економіки:

- 1) підприємства, які діють на основі лише державної власності;
- 2) інші суб'єкти державного сектору економіки, в яких держава забезпечує вирішальний вплив на господарську діяльність цих суб'єктів.

Як бачимо, не всі суб'єкти господарювання державного сектору економіки є підприємствами державної форми власності, на що вказують І. Даценко і інші дослідники.

Згідно ст. 63 ГК залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства наступних видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян або суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, яке діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності) [6].

Таким чином, державними підприємствами, згідно ст. 63 ГК, є підприємства, які діють на основі державної власності, а також підприємства, засновані на змішаній формі власності, на які держава має вирішальний вплив.

Існує думка, що державними можна вважати лише державні унітарні підприємства, зокрема, Державне підприємство «Енергоринок» (м. Київ), Державне підприємство «Донецька вугільна енергетична компанія» (м. Донецьк) та інші. Або що до державних можна віднести, крім державних унітарних підприємств на праві господарського відання або оперативного управління, також корпоративні підприємства (акціонерні товариства), 100% акцій яких належить державі. З цим погодитися не можна.

Така позиція ґрунтується на трактуванні власності як відносин людини до речі (речових відносин). Разом з тим в економіко-правовому сенсі власність має двоїсту сутність: речових відносин і суспільних відносин. Трактування власності як суспільних відносин дозволяє розглядати підприємство крізь призму задіяних в підприємстві ресурсів і прив'язаних до них влади і інтересів, що належать учасникам правовідносин в рамках підприємства. Це і дозволяє розглядати підприємство крізь призму такої ознаки, як вирішальний вплив на прийняття управлінських рішень і, відповідно, визначати підприємство як державне не за критерієм вирішального впливу держави [9, с. 126].

Тому слід підтримати позицію, що отримала закріплення в ГК, що підприємствами державного сектора економіки, а отже державними підприємствами, є державні унітарні підприємства та корпоративні підприємства, контрольний пакет акцій яких належить державі.

Такий похід відповідає європейському досвіду.

За кордоном існують різні підходи до визначення поняття державного підприємства [16, с.61-64]. Відповідно до одного підходу, державними є підприємства, в яких основні засоби перебувають у державній власності, а керівники призначаються або наймаються за контрактом державними органами. В деяких країнах до держсектору відносять підприємства з понад

50% участі держави в статутному капіталі, в інших – застосовуються більш гнучкі норми.

Принципи корпоративного управління для державних підприємств ОЕСР уникають конкретного визначення державних підприємств, вказуючи, що відповідний термін стосується підприємств, в яких держава здійснює суттєвий контроль завдяки володінню усіма, більшістю або істотною меншістю акцій (паїв) в підприємстві. При цьому наголошується, що значна частина принципів може бути використана і підприємствами, в яких держава відносно невеликою частиною, але має діяти як відповідальний і інформований учасник.

За визначенням Європейського центру державного підприємництва, державні підприємства – це підприємства, на які державна влада може здійснювати прямий або непрямий домінуючий вплив внаслідок того, що дане підприємство є власністю держави, або держава є співвласником його капіталу.

У країнах ОЕСР середній показник контрольної участі держави становить приблизно 20% від загальної кількості підприємств з державною часткою в статутному капіталі. Аналогічна пропорція має місце і в Україні: 21% господарських товариств з державною участю мають в статутному капіталі державну частку понад 50%, яка надає державі право контролю за їх діяльністю. Наприклад, в ДАХК «Артем» частка державної власності становить 100%, ДАК «Укррудпром» - 100%, ДАХК «Енергобуд» - 94.474%, АХК «Укрнафтопродукт» - 50%. За даними Фонду державного майна України станом на 1 липня 2019 року держава в особі Уряду України, Фонду держмайна України, міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснювала управління корпоративними правами держави в 598 відкритих і закритих акціонерних товариствах, 77 товариствах з обмеженою відповідальністю та 30 національних акціонерних та державних холдингових компаніях (НАК і ДАК), створених спеціальними рішеннями Президента України та Уряду України.

У країнах ОЕСР найбільш поширеною організаційно-правовою формою державного корпоративного підприємства є товариство з обмеженою відповідальністю, далі слідує акціонерне товариство.

Таким чином, допускається існування державних підприємств в різних юридичних формах і межах як публічного, так і приватного права.

В зарубіжних країнах вважається, що казенні підприємства є юридичними особами публічного права, а всі інші держпідприємства відносяться до юридичних осіб приватного права. З точки зору господарсько-правової школи, розподіл держпідприємств на юридичні особи приватного та публічного права є умовним, оскільки в сучасному світі не існує чистих приватноправових або публічно-правових організаційно-правових форм. Результатом спрощеного, цивілістичного підходу стало зникнення з правового поля державних унітарних підприємств на праві господарського ведення, якщо подивитися на нього крізь призму Цивільного кодексу України. Господарський кодекс України відображає всі види держпідприємств, існуючі в Україні, і прагне вирішувати реально існуючі на практиці проблеми в їх діяльності [19, с. 26].

Слід зазначити, що державні (національні) акціонерні компанії слід розглядати як об'єднання підприємств, оскільки в їх компетенцію входить не тільки безпосереднє здійснення господарської діяльності, а й здійснення організаційно-господарських повноважень щодо підлеглих їм державних підприємств. Так, відповідно до п. 6 Статуту НАК «Нафтогаз України» предметом діяльності Компанії є: видобуток нафти і природного газу; поставка природного та скрапленого газу; створення і експлуатація транзитних міждержавних систем транспортування нафти, нафтопродуктів і природного газу і інші види господарської діяльності. Разом з тим Компанія є господарською структурою, яка здійснює управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами, що належать державі в статутному капіталі господарських товариств і передані до статутного капіталу Компанії (п. 12 Статуту).

Здійснення функцій суб'єкта управління об'єктами державної власності наближає державні (національні) акціонерні компанії до державних холдингових компаній. І.В. Лукач виправдано ототожнює державні акціонерні компанії з державними холдинговими компаніями [19, с. 33]. Слід погодитися з Черненко Е.А., що Закон України «Про холдингові компанії в Україні» містить ряд особливостей, не властивих державним (національним) акціонерним компаніям, але в даному випадку потрібно вести мову всього лише про недоліки кодифікації законодавства, правова природа в названих господарських структурах залишається ідентичною – і ті, і інші є різновидом об'єднання підприємств [29, с. 225].

Правовий статус державних підприємств регулюється Господарським кодексом України та іншими нормативними актами.

Ст.63 ГК встановлює, що в залежності від способу створення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне на це майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство створюється, як правило, двома і більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та / або підприємницької та / або трудової діяльності або трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) в розподілі доходів та ризиків підприємства.

Підприємства можуть створюватися для здійснення підприємництва або некомерційної господарської діяльності, залежно від цього вони можуть бути комерційними і некомерційними.

Поняття державного унітарного підприємства закріплюється в ст.73 ГК України. Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в установленому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції у межах, визначених цим Кодексом та іншими законодавчими актами.

Майно державного унітарного підприємства перебуває в державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство». Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлена підвищена відповідальність керівника за результати роботи підприємства.

Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства.

Відповідно до ст.74 ГК України державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання. Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно входить, до реєстрації цього підприємства як суб'єкта господарювання [6].

Мінімальний розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлюється законом. У разі, якщо вартість активів державного комерційного підприємства за результатами його діяльності виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, передбачений статутом підприємства, орган, до сфери управління якого входить дане підприємство, зобов'язаний провести в встановленому законодавством порядку зменшення його статутного капіталу, але не нижче встановленого мінімального розміру статутного капіталу.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальність за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених ГК та іншими законами. Збитки, завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які були визнані судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворено у випадках та порядку, передбачених законом, в корпоратизоване підприємство (державне акціонерне товариство).

Стаття 76 ГК України визначає поняття казенного підприємства. Казенні підприємства створюються в галузях народного господарства, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників або споживачів; переважаючим (понад 50%) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, які їм задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизація майнових комплексів державних підприємств заборонена законом [6].

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг

і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить створюване підприємство. Реорганізація і ліквідація казенного підприємства проводяться відповідно до вимог ГК за рішенням органу, до компетенції якого належить створення даного підприємства.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному в статуті підприємства.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку із своїм найменуванням.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл. Найменування казенного підприємства повинно містити слова «Казенне підприємство».

Господарська правосуб'єктність державних підприємств, крім Господарського кодексу, визначається безліччю нормативно-правових актів. Це перш за все Типовий статут державного підприємства та Типовий статут казенного підприємства, на основі яких складаються статути державних підприємств, які в свою чергу містять додаткові норми, що закріплюються безпосередньо в статуті.

Права і обов'язки державних підприємств визначаються низкою законів. Це Закони України «Про управління об'єктами державної власності», «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна», «Про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти», «Про природні монополії», «Про трубопровідний транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про оренду державного та комунального майна» та інші.

Діє також ряд Декретів КМУ: «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності», «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств»,

«Про порядок використання прибутку державних підприємств, установ і організацій» та інші.

У числі підзаконних актів можна виділити: постанови і розпорядження КМУ: про порядок відрахування державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями в державного бюджету частини чистого прибутку (доходу); про проведення конкурсного відбору керівників державних суб'єктів господарювання; про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій; про використання майна суб'єктами господарювання державного сектора економіки; про затвердження Державної програми розвитку державних підприємств «Південний машинобудівний завод імені О.М. Макарова» і «Конструкторське бюро «Південне» імені М.К. Янгеля» та інші.

Комунальні унітарні підприємства створюються за принципом створення державних підприємств, - компетентними органами місцевого самоврядування на базі відокремленої частини комунальної власності і входять до сфери їх управління.

М. Косматенко визначає комунальне підприємство як підприємство, що переважно виконує хоча б один з видів робіт, як створення соціальних зручностей, виробництво, ремонт, транспортування, збереження продукції в інтересах територіальної громади, і знаходиться в його (чи вищих органів управління) повній або переважній власності. При цьому мається на увазі, що підприємство – це частина економічної єдиної господарської системи, що має права юридичної особи, діє на засадах госпрозрахунку і за допомогою засобів виробництва виконує роботи чи надає послуги для одержання прибутку, досягнення визначених соціальних цілей у межах виділених ресурсів [15, с. 26-27].

Зазвичай утворення комунальних підприємств ставить перед собою за мету створення усіх необхідних умов для забезпечення відповідного рівня життєдіяльності територіальної громади, а напрям їх функціонування визначається задачами органів місцевого самоврядування як носіїв публічної

влади. Серед числа традиційних галузей економіки, у яких органи місцевого самоврядування беруть активну участь, зустрічаються, наприклад, постачання населення водою, газом, тепловою енергією, утримання каналізації і переробка стічних вод, вивіз сміття, міський і приміський пасажирський транспорт.

Функціонування комунальних підприємств повністю підпорядковане інтересам населення територіальних утворень. Ці підприємства, знаходячись у власності територіального колективу, результати своєї діяльності, будь-то прибуток чи конкретні товари і послуги, направляють на суспільні потреби.

Управління комунальними підприємствами здійснюють виконавчі органи Рад – виконавчі комітети, відділи, управління, комітети та інші органи.

Комунальні підприємства, будучи самостійними суб'єктами господарювання, як і державні, обмежені у своїх господарських повноваженнях. Згідно ч. 9 ст. 78 ГК особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГК щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств.

Щодо доцільності існування комунальних підприємств в науці немає єдиної точки зору. Одні дослідники стверджують, що по своїй природі комунальна власність малоефективна, навіть при умілому її використанні, що у більшості випадків вона просто збиткова. Тому єдиний вихід у даний час – здача комунального майна в оренду, концесію.

Правоздатність комунальних підприємств є спеціальною. Територіальна громада в особі відповідних органів, закріплюючи за підприємством своє майно, зацікавлена в його використанні за призначенням і згідно предмету діяльності, закріпленому статутом підприємства.

Отже, до основних ознак комунального підприємства слід віднести наступні: є учасником господарських відносин; створено у відповідній організаційно-правовій формі; безпосередньо здійснює господарську діяльність; наділено господарською компетенцією; має відокремлене майно;

несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за ним майна (крім випадків, передбачених законодавством); має власне найменування.

Це підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить. Збитки, завдані йому внаслідок виконання рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами.

Вважаємо, що без державних компаній Україна ніколи не займе гідне місце на світовому ринку, буде залежною від іноземних ТНК на внутрішньому ринку і залишиться сировинним придатком країн з розвинутою економікою. При таких умовах головне завдання держави – створення потужного каркасу у вигляді великих інноваційних конкурентоспроможних корпорацій, здатних до інтеграції в світову економічну систему на рівноправних засадах.

Удосконалення управління об'єктами державної власності безпосередньо залежить від стану господарської правосуб'єктності державних підприємств, від забезпечення їх господарської самостійності. Актуальність вирішення цього завдання обумовлена, зокрема, міною, закладеною Цивільним кодексом України, в якому підприємство розглядається як об'єкт права, а юридична особа – як власник. Практика показує недостатність прав у всіх видів державних підприємств, особливо у казенних.

2.2. Підприємства колективної власності

Встановлено, що підприємства, які здійснюють свою діяльність на території України діють на підставі тих форм власності, що закріплені в чинному законодавстві.

Так, ст. 93 ГК України визначає такий вид підприємства, як підприємства колективної власності, яке включає в себе корпоративне або

унітарне підприємство, яке свою діяльність здійснює на підставі колективної власності їх засновників [6].

До них відносяться виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

У зв'язку з очікуваним закінченням так званого «буму» акціонування та заснування інших господарських товариств останнім часом усе більше практики, а за ними і вчені, звертають увагу на виробничі кооперативи, як на одну з привабливих організаційно форм ведення малої та середньої господарської діяльності. Спостерігається і поки що незначна тенденція відродження виробничих кооперативів, особливо із перетвореннями в аграрному секторі та, зокрема, проведеною земельною реформою. Її серцевина – паювання, створило для цього вельми сприятливі умови. Потрібна роз'яснювальна робота та стимулювання створення невеликих сільськогосподарських підприємств на основі паювання, зокрема, земельних паїв та організаційно-правових заходів із боку держави та органів місцевого самоврядування.

У господарському обороті виробничі кооперативи виступають самостійними суб'єктами (учасниками) підприємницьких правовідносин і мають рівні права з іншими організаційно-правовими формами його суб'єктів. Однією із правових форм самостійності у господарських правовідносинах є визнання за кооперативом статусу юридичної особи (п. 2 ст. 1 Закону України «Про кооперацію»). Отже, на них поширюються загальні положення про юридичні особи.

Виробничий кооператив завжди створюється з певною метою – спільна виробнича чи інша господарська діяльність на засадах рівності, прозорості, довіри. Тобто кооперація, як система внутрішніх і зовнішніх майнових та інших господарських зв'язків, з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу реалізується в межах такої правової форми як юридична особа.

Майновий компонент виробничого кооперативу як юридичної особи, який складають наявне на праві власності майно, майнові права та обов'язки, що відображаються на балансі юридичної особи. Зазвичай, це проявляється у активах і пасивах юридичної особи. Активи бувають матеріальні та нематеріальні (майнові права інтелектуальної власності, права вимог). Виділяються основні та зворотні фонди. Деякі з фондів наділяються суцільно певним імперативним правовим режимом. Так, фонд заробітної плати не можна витратити на інші потреби. Виходячи з майнового аспекту, останнім часом у праві поширюється концепція, що підприємство можна розглядати не лише як суб'єкт права, а й як об'єкт права. Так, ч. 3 ст. 191 ЦК України вказує, що підприємство як єдиний майновий комплекс, є нерухомістю. Отже, й кооператив є майновим комплексом. Висвітлення цього аспекту в праві важливо, передусім, для того, щоб забезпечити законодавчу можливість для підприємства бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів [49].

У власності кооперативу можуть бути засоби виробництва та інше майно, яке йому необхідне для здійснення господарської діяльності та соціальних завдань. Виробничому кооперативу може належати майно не тільки на праві власності, але і інших речових правах. Воно формується в першу чергу за рахунок грошових та матеріальних паїв його членів, а потім, здебільшого, від доходів.

Статутні документи, підтверджуючи єдність виробничого кооперативу закріплюють його структуру, мету діяльності, компетенцію органів, регламентацію відносин усередині організації тощо.

При здійсненні своєї діяльності виробничі кооперативи вступають у майнові відносини з іншими суб'єктами господарської діяльності, державою в особі її уповноважених органів. Розуміється, що участь у господарських правовідносинах виробничого кооперативу не обмежується лише рамками господарського обороту (зобов'язальними правовідносинами). Кооператив є

носієм абсолютних прав (право власності, право інтелектуальної власності, немайнових прав).

Як юридична особа виробничий кооператив має свої індивідуальні ознаки. Під індивідуалізацією юридичної особи слід розуміти порядок надання їй таких специфічних ознаки, які слугують відособленню участі особи у цивільних відносинах і цивільному обороті від інших юридичних осіб. На відміну від індивідуалізації фізичної особи, у юридичної особи не може бути ознак природного походження, а всі її ознаки правового походження. Ми погоджуємося з тим, що до ознак виробничого кооперативу як юридичної особи відносяться: розпізнавальні ознаки (власне найменування); територіальні (місцезнаходження юридичної особи); соціальні (ділова репутація); публічні (ідентифікаційний код платника податку, код статистичної звітності); комунікаційні (доменне ім'я, електронний підпис керівника, електронна адреса, поштова скринька); майнові (номер рахунку в комерційному банку, володілець акцій чи інших цінних паперів, місце знаходження нерухомого майна тощо).

Як суб'єкт підприємницької діяльності виробничий кооператив може мати фірмове найменування, товарний знак, місце походження товару тощо. Таким чином, під індивідуалізацією виробничого кооперативу слід розуміти особисті ідентифікаційні ознаки, які відрізняють її від інших осіб і мають правове значення, персоніфікують правовідносини або зумовлюють певні суб'єктивні права і юридичні обов'язки, підлягають охороні та захисту у встановленому законом порядку.

Виробничий кооператив може мати комерційне (фірмове) найменування. Комерційне (фірмове) найменування юридичної особи може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом. Тому слід враховувати, що ст. 2 Закону України «Про підприємництво» виправдано встановлював, що у найменуванні суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи забороняється використання повних або скорочених найменувань органів державної влади, органів місцевого самоврядування та похідних від цих

найменувань, а також найменувань, тотожних найменуванню іншого суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи чи об'єднання громадян, унесених до відповідних реєстрів [44, с. 89].

Виробничий кооператив як організаційно-правова форма товариства може мати фірмове найменування. Це досить поширено у світовій практиці, ця «фірма» дозволяє легко впізнавати й індивідуалізувати юридичну особу серед інших учасників цивільного обігу в процесі її діяльності. Щодо необхідності найменування виробничого кооперативу як юридичної особи ми погоджуємося з Г.Ф. Шершеневичем у тому, що найменування підприємства має на меті індивідуалізувати підприємство подібно до того, як ім'я та прізвище індивідуалізує людину [52, с. 353].

Вельми важливою ознакою виробничого кооперативу є його рахунки. Відповідно до ст. 333 ГК України фінанси суб'єктів господарювання, у тім числі й виробничих кооперативів, є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним обігом коштів. Така діяльність включає у себе грошове та фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування. Не менш важливе значення грошової діяльності і для юридичних осіб публічного права, обігом коштів. Така діяльність включає у себе грошове та фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Для забезпечення своєї діяльності виробничим кооперативам як юридичним особам, у встановленому чинним законодавством порядку, відкриваються рахунки. Правове регулювання порядку відкриття банківських рахунків здійснюється спеціальним законодавством і зокрема «Інструкцією про відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валюті», що затверджена постановою Правління НБУ від 12 листопада 2003 року № 492. Воно стосується правовідносин при відкритті клієнтами банків поточних, депозитних (вкладних) рахунків у національній та іноземній валюті, а також поточних бюджетних рахунків у національній валюті України [8, с. 222].

Печатка виробничого кооперативу як юридичної особи є одним із засобів її індивідуалізації. Вона відіграє ідентифікаційну роль у документообігу, оскільки її існування на документі підтверджує, що він був емітований цією організацією. Зазвичай в документообігу необхідним, крім печатки юридичної особи, є підпис тієї особи, що діє (за законом, статутними документами чи довіреністю) від імені організації. Виробничому кооперативу видаються номерні печатки, що характерні для юридичних осіб приватного права.

Крім цього, виробничі кооперативи як комерційні юридичні особи поряд із загальними індивідуалізуючими ознаками можуть мати додаткові. До них відносяться: виробнича марка, що дозволяє виділити продукцію юридичної особи серед іншої, знаки для товарів і послуг – це позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від однорідних товарів і послуг інших осіб.

У господарському обігу також виникає необхідність індивідуалізувати такі ознаки, як найменування місця походження товарів, найменування держави походження тощо. На ринку більш цінувались за своєю якістю, важливою з точки зору споживання, наприклад, вина, що виготовлені не в якомусь місті України, а саме кримські вина; не аудіо- чи відеотехніка, що вироблена за ліцензією японської фірми, а саме техніка виробництва Японії тощо.

На підставі наведеного вважаємо за виправдане виробити авторське поняття кооперативу та запропонувати його для використання в науці та, як легальне, у нормативних у ЦК України, ГК України та Законі України «Про кооперацію». Під кооперативом слід розуміти – товариство, що створене фізичними особами на засадах добровільного об'єднання та членства з метою задоволення своїх потреб через спільно створене та кероване підприємство [34, с. 122].

Ще одним видом підприємств колективної власності є підприємства споживчої кооперації. Так, споживча кооперація – це система самоврядних організацій громадян, а також підприємств та установ цих організацій.

Основним елементом споживчої кооперації є споживче товариство, тобто самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану.

Головним документом, який регулює діяльність споживчої кооперації є статут, в якому закріплюються умови ступу до кооперації та виходу із неї, повноваження усіх членів товариства, органи правління, компетенція, напрям діяльності, відповідальність членів, порядок утворення майна товариства і розподілу прибутку, умови реорганізації і ліквідації товариства та інші положення, що не суперечать законодавчим актам України.

Споживча кооперація вважається створеною і може здійснювати свою діяльність із дня його державної реєстрації як юридичної особи.

Щодо членства у таких товариствах, то воно може бути, як колективним, так і індивідуальним. Індивідуальними членами є громадяни, які досягли 16 років і виявили бажання реалізувати цілі і завдання товариства. Однак, вказаний вік може бути понижено. Зокрема, членами учнівських споживчих товариств, які формуються при загальноосвітніх школах або інших навчальних закладах, можуть бути громадяни, які досягли 14-річного віку.

У свою чергу, до колективних членів споживчого товариства закон відносить фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси.

Аналізуючи домінуючі на сьогодні функції споживчої кооперації України, можна констатувати, що основною є саме збутова діяльність. Заготівельна і виробничих діяльність, а також діяльність з надання соціальних та побутових послуг населенню виражена в значно меншій мірі. Фактично більшість споживчих товариств перетворилися в роздрібні торговельні мережі, змінюючи тим самим головну суть споживчої кооперації – її комплексність. Слід зазначити важливе соціально-економічне значення

системи споживчої кооперації, яке закладалося в її основу при створенні. Так, на думку Л. Об'єдкової, організації споживчої кооперації багато в чому формують інфраструктуру села і частково – інфраструктуру аграрно-промислового комплексу [47, с. 281]. Ще більш важливе народно-господарське значення має забезпечення зайнятості та формування попиту населення. Створюючи нові робочі місця, закупаючи продукцію селянських господарств, споживчі товариства створюють головну передумову економічного розвитку – збільшення внутрішнього кінцевого попиту, в той же час формують і проміжний попит на інвестиційні товари.

Серед підприємств колективної власності вирізняють також і підприємства об'єднань громадян, релігійних об'єднань, які створюються на основі власності таких організацій для здійснення господарської діяльності та виконання їх задач.

Засновниками таких підприємств можуть бути об'єднання громадян, які мають статус юридичної особи. Політичні партії можуть створювати тільки підприємства засобів масової інформації, підприємства, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

О.П. Подцерковний одним із недоліків ГК вважає недостатню урегульованість у ньому підприємства, заснованого на колективній власності і пропонує вихід з такого становища – закріпити як критерій відмежування підприємств колективної форми власності від інших юридичних осіб зі спільним засновництвом норму про те, що «жоден з членів колективу, яким утворено підприємство колективної власності, не може мати статутні переваги перед іншими членами колективу щодо права на управління таким підприємством» [18, с. 24].

В.К. Мамутов вказує, що один із різновидів колективної власності і породжені ним суб'єкти підприємницької діяльності отримали широке розповсюдження у США, де маються програми створення і функціонування підприємств колективної власності (модель ЕСОП). Тобто згідно нашої

термінології мова йде про підприємства, власниками яких стають їх трудові колективи. Основні положення і принципи моделі ЕСОП полягають в наступному: викуп акцій приватного підприємства, фірми, компанії їх працівниками; утворення особливої юридичної особи – трасту (Фонду накопичення програм ЕСОП), що створюється за рахунок вкладів підприємства, призначених для викупу акцій, які розподіляються між працівниками компанії [19, с. 35].

Але не можна погодитись із В.К. Мамутовим, що вказані юридичні особи є суб'єктами колективної власності, оскільки в даному випадку мова йде не про колективну власність, а про можливість членів трудового колективу мати певні об'єкти права власності (акції, частки). Правильною є думка О.В. Дзери, який зазначає, що особливої потреби у збереженні права колективної власності не існує [23, с. 48]. Так чи інакше, воно не визначає його суб'єкта, не персоніфікує особу власника, тобто юридичну особу. Не передбачила права колективної власності і нова Конституція Російської Федерації, у новому ЦК якої також немає конструкції права колективної власності. Не бажано вдаватись до іншої крайності – заперечувати наявність особливостей права власності недержавних юридичних осіб як специфічних колективних утворень (об'єднань) на основі майна, як правило, кількох власників. Так, з моменту внесення власниками майна до статутного фонду, наприклад, господарського товариства, вони втрачають право власності, а набувають відповідних корпоративних прав.

Цікавим є досвід розвитку законодавства про колективні підприємства ряду зарубіжних країн.

Так, в основі взаємовідносин держави і кооперації в країнах Азії та Африки є спільність завдань, реалізація яких, у кінцевому результаті сприяє розвитку виробничих сил та підняттю життєвого рівня членів кооперативів. Державне керівництво кооперативним рухом в більшості цих країн здійснюється шляхом розробки програм розвитку кооперації, надання фінансової допомоги через надання пільгових кредитів і пільг з оподаткування

здебільше пільгові канікули, організації постачання товарами виробничого та іншого призначення за пільговими цінами, розробки організаційно-правових засад національної кооперативної системи та правового становища кооперативів різних видів. Так, у листопаді 1970 р. урядом Алжиру прийнято Декрет, що передбачав надання всілякої допомоги кооперативам місцевими органами влади. На основі пізніше прийнятого Декрету (червень 1972 року) держава посилила сприяння розвитку кооперативів і звільнила їх об'єднання від податків.

Для країн капіталістичної орієнтації характерний дещо інший підхід до визначення основних завдань, мети і засобів розвитку кооперації. Наприклад, у плані економічного розвитку Кенії на 1978–1983 рр. визначалось, що кооперативний рух повинен розглядатися як організаційний механізм для динамічного розвитку сільських районів, а також як спосіб збільшення доходів сільського та міського населення. Відповідно до Закону про кооперацію 1974 року Кенії, кооперативи визначені як особлива форма компаній із змінним капіталом, які можуть здійснювати свою діяльність як на основі цивільного, так і на основі комерційного права. На підставі визначених тенденцій один із провідних західноєвропейських спеціалістів щодо теорії діяльності кооперативів Поль Ламбер зробив висновок: «Кооперативное законодательство не может рассматриваться как изолированная сфера. Оно является по существу частью закона о кооперациях и частного права страны» [2, с. 89]. Така позиція, на наш погляд, є виваженою та такою, що заслуговує врахування, може слугувати теоретичним підґрунтям побудови національного законодавства про кооперативи виключно на засадах приватного права. Тому ми відстоюємо позицію про цивілістичну природу всіх кооперативів як різновиду організаційно-правової форми юридичної особи, органічного поєднання загальних положень про юридичну особу з деталізацією їх специфіки нарівні спеціальних актів. Проте виробничі кооперативи, як і інші суб'єкти цивільного права, діють у певному суспільстві (державі) і на них поширюються норми публічного права.

Згідно з положення 39 «Акту про діяльність колективних підприємств Непалу» чиновник має право усунути від роботи членів правління та службовців кооперативу. Жорстко регламентується діяльність кооперативів Пакистану, де держава встановила право накладення вето на рішення кооперативних організацій. Тим самим гарантуються права рядових членів кооперативів.

У той же час є й протилежні тенденції. З метою посилення впливу приватного капіталу в колективних підприємствах уряд Туреччини прийняв підзаконний акт, на основі якого одному члену кооперативу дозволено придбати до 300 паїв. Володілець найбільшої кількості паїв стає на чолі кооперативу. Таким чином, практика свідчить про доцільність у державах із перехідною економікою чи недостатніми правопорядками прийняття законодавчих та інших актів, згідно з якими зменшується вплив дрібних товаровиробників на розвиток кооперативного сектора. Тим самим створюються перепони для утворення різного роду кооперативів серед основної частини населення міста та села [7, с. 49]. Такий шлях навряд чи є виправданим для економіки України. Ми повинні всіма економічними, правовими, соціальними, комунікаційними пропагандистськими засобами стимулювати економічну активність населення.

В Італії особливість кооперативного руху в тому, що його заснування та розвиток проходили здебільше на ідеологічній основі. Це вплинуло на спрямованість кооперативної політики держави і на характер розвитку кооперативного законодавства.

Цивільний кодекс Італії (до речі, класичного учасника ЄС) визначає кооператив товариством, виключною метою якого є отримання прибутку і його розподіл як в період дії кооперативу, так і при його розпуску. Отже, законодавець переймається більше виробничими кооперативами як формою співпраці окремих індивідів задля отримання прибутку з його подальшим розподілом [33, с. 14].

Заслуговує на увагу регулювання кооперативів в Індії, де на конституційному рівні на промислові кооперативи покладено обов'язок щодо розвитку сільської промисловості, забезпечення населення багатьма видами товарів широкого вжитку, будівництва житла. Ми не вважаємо за доцільне регулювання діяльності виробничих кооперативів на конституційному рівні в Україні. Достатньо загальної норми про заняття підприємницькою діяльністю та можливість створювати об'єднання громадян. Проте це не виключає розробку та прийняття спеціальних комплексних законодавчих актів, які б стимулювали створення кооперативів засобами приватного та публічного права, перешкождали їх переродженню в інші організаційно-правові форми господарської діяльності [41, с. 358].

У Швеції з 70–80 рр. широкого поширення набули «кооперативи нової хвилі» – кооперативні центри догляду за дітьми в денний час, товариства художників і журналістів, кооперативні булочні, шкільні їдальні, кооперативні фірми, що спеціалізуються на наданні бухгалтерських послуг. Ініціаторами створення таких колективних підприємств стали Центри розвитку (аналог наших агентств соціального розвитку), що взяли на себе інформаційну, консультаційну, навчальну функції стосовно громадян, які втратили роботу і були соціально незахищеними. Девіз їхньої роботи був доволі простий: допоможи собі сам. Це дозволило підняти рівень життя та соціальної захищеності шведів і в деякій мірі може бути рекомендовано для використання в Україні, хоча б на рівні експерименту та альтернативи існуючим формам [51, с. 22].

Колективні підприємства давно відіграють важливу роль в світі, сприяючи системній збалансованості інтересів різних учасників виробництва, формуючи ядро економіки. Сьогодні одним з найбільш представницьких суб'єктів колективного підприємництва є виробничі кооперативи, поряд з колективними підприємствами в акціонерній формі (так званими «народними підприємствами») вони на практиці довели принципову можливість ефективного господарювання; їх члени набули досвіду роботи на інших

принципах управління підприємством на відміну від підприємств традиційного типу.

За оцінкою Міжнародного кооперативного альянсу, сукупний дохід 300 найбільших кооперативів в світі досягає 1,6 трлн доларів.

Велике значення закордоном надається вкладу кооперації в інноваційний розвиток економіки, в подолання кризових явищ. Ця оцінка поширюється і на країни - лідери світової економіки. За висловом президента Європейського кооперативного альянсу Поліна Гріна «... мова ЄС про розширення і майбутнє Європи – це мова кооперативного руху – партнерство, діалог, співпраця, солідарність, стабільний розвиток» [41, с. 362].

2.3. Приватні підприємства

Приватне підприємство є досить поширеним видом юридичної особи. Однак, незважаючи на те, що порядок створення, діяльності та припинення юридичних осіб закріплений в Цивільному і Господарському кодексах, законі «Про господарські товариства» та інших нормативно-правових актах, питання правового статусу саме приватного підприємства на законодавчому рівні залишається врегульованим не повністю. Це призводить до того, що на практиці виникає багато спірних питань.

Фактично головним елементом сучасної ринкової системи як України, так і світу, становлять приватні підприємства, які є власністю приватних осіб і створюються ними для отримання прибутку.

Варто зазначити, що приватні підприємства було легалізовано під час дії на території УРСР так званого НЕПу. За Цивільним кодексом 1922 року приватні підприємства вважалися приватною власністю. Однак, після закінчення дії «нової економічної зони» відійшла в минуле висвітлене у вказаному нормативно-правовому акті положення щодо приватних підприємств. Легалізовано зазначені підприємства було в період так званої «перебудови». Так, трактування поняття та визначення основних видів

підприємств було закріплено у Законі України «Про підприємства», який втратив чинність із набранням юридичної сили Господарським та Цивільним кодексами України [11, с. 23].

Основною причиною проблем в діяльності приватних підприємств є те, що ЦК, на відміну від ГК, взагалі не містить такого поняття, як «приватне підприємство», і не відносить його до організаційно-правових форм юридичних осіб. Так, відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦК «юридичні особи, в залежності від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права». Стаття 83 ЦК зазначає, що «юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом», а також що «суспільства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі».

Таким чином, з наведених норм випливає, що цивільне право не виділяє приватне підприємство як окрему організаційно-правову форму юридичної особи.

Визначення поняття «приватне підприємство» дає ГК. Так, відповідно до ст. 113 ГК України, приватним підприємством є підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їхньої) праці чи з використанням найманої праці. Приватним підприємством є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (дочірнє підприємство іншого приватного підприємства) [6].

Виходячи із зазначеного можна зробити висновок, що головною ознакою приватного підприємства є виключно форма власності, на основі якого таке підприємство здійснює свою діяльність. Крім того, в ст. 63 ГК передбачено, що підприємства, в залежності від форм власності, поділяються на такі види: приватні, колективної власності, комунальні, державні та змішаної форми власності.

Через те, що чинне законодавство не дає чіткого визначення поняття «організаційна форма юридичної особи», має місце двоякий підхід. Виходячи

зі змісту ст. 113 ГК, приватне підприємство є організаційною формою підприємства, хоча ГК і не виділяє такої організаційно-правової форми. Разом з тим ст. 63 ГК визначає приватне підприємство як вид підприємства залежно від форми власності. Інших спеціальних норм, де було б дано визначення терміну «приватне підприємство», чинне законодавство не містить.

Важливим є положення ч. 3 ст. 81 ЦК, яке відзначає, що правовий статус юридичних осіб приватного права встановлюється цим кодексом. З цього випливає, що для визначення правового статусу приватних підприємств необхідно застосовувати загальні положення про юридичну особу, які містяться у Цивільному кодексі, і про підприємство, що містяться в Господарському кодексі.

Однак на практиці приватні підприємства постійно плутають з господарськими товариствами, що є неприпустимим з юридичної точки зору.

Аналізуючи норми Цивільного та Господарського кодексів, слід зазначити, що приватне підприємство і господарське товариство дійсно мають схожі риси. Приватне підприємство також діє на підставі статуту, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із найменуванням та ідентифікаційним кодом. Приватне підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи. Майно приватного підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі.

У той же час приватне підприємство має і важливі відмінності від господарського товариства. Наприклад, відсутні законодавчі вимоги, що стосуються розміру статутного фонду приватного підприємства. Це, звичайно, значно полегшує створення такого підприємства і ведення господарської діяльності, проте є тут і свої недоліки.

На практиці часто виникають питання про відповідальність приватного підприємства за своїми зобов'язаннями. Деякі фахівці вважають, що якщо під час створення приватного підприємства був сформований статутний фонд, то

відповідальність підприємства буде в межах цього фонду. Якщо ж він не був сформований, то засновники повинні відповідати за зобов'язаннями приватного підприємства всім своїм майном [31, с. 11].

Це питання викликало чимало дискусій. Крапку в суперечці поставив Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва, який в своєму листі від 13.03.2011 № 2571 дав роз'яснення щодо ряду питань, які стосуються діяльності приватного підприємства, зокрема відповідальності власників за зобов'язаннями підприємства.

У листі сказано, що відповідно до ч. 3 ст. 62 ГК підприємство, якщо інше не встановлено законом, діє на підставі статуту. А оскільки в законі відсутня спеціальна вказівка щодо приватних підприємств, можна зробити висновок: єдиним і обов'язковим для цього виду підприємств установчим документом є статут, який за своїм змістом повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим ч. 4 ст. 57 ГК, а саме – містити відомості про найменування суб'єкта господарювання, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству [39, с. 173].

Але головне те, що в зазначеному листі роз'яснено: приватне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном, на яке за законом може бути накладено стягнення. Власник не відповідає своїм майном за зобов'язаннями заснованого ним приватного підприємства, а підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника. Однак, як відомо, такі роз'яснення мають тільки рекомендаційний характер, а на законодавчому рівні питання відповідальності приватного підприємства залишається відкритим.

Також не врегульовано на законодавчому рівні порядок входу і виходу засновників з приватного підприємства. Тому якщо власник має намір залучати партнерів в своє підприємство, то реалізувати це буде досить проблематично.

Більш того, колізійні норми ГК вносять ще більше неточностей в правовий статус приватного підприємства. Так, з одного боку, ст. 113 надає право приватному підприємству діяти на підставі приватної власності юридичної особи. У той же час в ст. 62 зазначено, що підприємство не повинно мати в своєму складі інших юридичних осіб.

Отже, питання правового статусу приватних підприємств, порядку їх створення та діяльності підлягає більш чіткому законодавчому врегулюванню. Головне, щоб воно мало позитивні наслідки для суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали такий вид господарської діяльності, як приватне підприємство.

Висновки до Розділу II

Сучасне законодавство України, а також наука господарського права вирізняють доволі велику кількість підприємств на підставі форми власності, на базі якої вони засновані, за галузевою приналежністю, обраного напрямку діяльності, чисельності працівників, взаємозв'язку підприємств між собою тощо.

За чинними законодавчими актами підприємства можна поділити за різними ознаками. За ознакою форми власності, на основі якої створено підприємство, їх розподіляють на приватні, колективні, державні та змішані.

Враховуючи зазначене, на території України можуть здійснювати свою діяльність наступні види підприємств: приватне підприємство (засноване на власності фізичних осіб); колективне підприємство (засноване на власності трудового колективу підприємства); підприємство, засноване на основі власності об'єднань громадян, комунальне підприємство (засноване на основі

власності відповідної територіальної громади); державне підприємство (засноване на державній власності), в тому числі казенне підприємство.

РОЗДІЛ ІІІ

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Поняття припинення діяльності суб'єкта підприємства

Правове регулювання підприємства як суб'єкта господарювання включає в себе не тільки підстави і порядок його виникнення і діяльності, а й підстави і порядок його припинення.

Для сучасного українського законодавства блок норм, присвячених припиненню діяльності суб'єктів господарювання є, відносно, новим інститутом, що, в першу чергу, можна пояснити певною «молодістю» самого інституту юридичних осіб, а також особливостями радянського періоду, тому варто зазначити, що саме поняття припинення функціонування суб'єкта господарювання у чинному законодавстві відсутнє. Науковці під припиненням діяльності розуміють такі юридичні умови, за яких суб'єкти господарювання втрачають можливість здійснювати свою господарську діяльність. Моментом припинення існування суб'єкта господарської діяльності є внесення відповідних відомостей до та Єдиного державного реєстру суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи те, що суб'єкти підприємницької діяльності є юридичним особами, питання щодо припинення їх діяльності крім ст. 59 Господарського кодексу, регулюються також Цивільним кодексом (статті 104-112), та рядом законодавчих актів, серед яких: «Про банки і банківську діяльність» (статті 26, 28, 87-98); «Про цінні папери і фондову біржу» (ст. 36); «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» (статті 20-21); «Про страхування» (ст. 43); «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (статті 22-34) та інші, що свідчить про розгалужену систему норм діючого законодавства, яке регулює порядок припинення діяльності підприємства, що, на нашу думку, є прогалиною законодавця.

Стаття 59 Господарського кодексу України передбачає, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону [6]. Так припинення діяльності юридичної особи (в тому числі підприємства) залежно від його форми поділяють на реорганізацію та ліквідацію.

Традиційно реорганізація розглядається з точки зору наслідків припинення юридичних осіб: відносно припинення при збереженні для функціонування в цивільному обороті його майнової маси і перехід його прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб. Однак, в літературі існують і інші визначення.

В часи існування Російської імперії і в перші роки радянської держави термін «реорганізація» не використовувався, хоча сам процес реорганізації (за винятком виділення) розглядався як один із способів припинення юридичної особи.

Інститут реорганізації юридичної особи існує не так давно. На кодифікованому рівні він був закріплений тільки в ЦК УРСР 1963 році, ст. 37 якого відносила реорганізацію (злиття, поділ та приєднання) до способів припинення юридичної особи, хоча нагадування про нього чи окремі його форми можемо знайти в деяких нормативних актах та в юридичній літературі початку минулого століття. Так, у ст. 364 Цивільного кодексу УРСР 1922 року серед підстав припинення акціонерних товариств названо злиття товариства з іншим акціонерним товариством, яке проводиться за постановою загальних зборів акціонер [15, с. 25].

Реорганізація поряд з ліквідацією визнавалась способом припинення юридичної особи. І це й не дивно, оскільки при злитті чи поділі повністю припиняли своє існування юридичні особи, які провадили злиття чи поділ, а виникала одна юридична особа – при злитті, чи дві і більше юридичних осіб – при поділі. При приєднанні юридичних осіб припиняється одна юридична особа – особа, яка приєднується.

Зі створенням в Україні системи нормативних актів, які стали основою для зміни економічної політики нашої держави, були введені нові форми

реорганізації юридичних осіб. Так, Закон «Про підприємства в Україні» визначив можливість реорганізації підприємств і доповнив існуючі форми реорганізації ще двома – виділенням та перетворенням (ст. 34). Отже, постало питання про правильність визнання реорганізації як способу припинення юридичної особи, оскільки при виділі не припиняла свого існування юридична особа, яка реорганізувалася. Тому на перший погляд виглядав логічним намір розробників ЦК, які чітко визначили концепцію припинення юридичної особи, віднісши до неї ліквідацію, перетворення, поділ, приєднання, злиття, відмовившись від визнання виділу припиненням юридичної особи.

Застосовують також термін «реорганізація» і в законодавчих актах, які були прийняті після прийняття ЦК. Так, ст. 28 Закону «Про кооперацію» встановила, що реорганізація кооперативу (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу в порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу. Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у ст. 33 встановив, що юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації). Як бачимо, до реорганізації Закон не відніс виділ юридичної особи, хоча його ст. 32 закріпила особливості реєстрації юридичної особи під час виділу.

М.І. Брагінський визначає реорганізацію як припинення юридичної особи з переходом прав і обов'язків і можливістю продовження діяльності іншими юридичними особами. [17, с. 150]. Подібну позицію займає Є.О. Суханов, який також визнає реорганізацію припиненням юридичної особи, але виділяє такий елемент, як правонаступництво.[40, с. 179] На думку К.Т. Трофимова, реорганізацією є припинення комерційної організації, пов'язане зі зміною її майнового комплексу (чи організаційно-правової форми), спрямоване на досягнення мети, для якої організація створювалася.[45, с. 58]

Припиненням юридичної особи відповідно до ст. 104 ЦК є передання всього майна цієї юридичної особи, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення), а виділом відповідно до його ст. 109 є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох нових юридичних осіб [49].

Отже, відмінним критерієм між припиненням юридичної особи у формі злиття, приєднання, поділу, перетворення та виділом є передання майна, прав та обов'язків. Повне – у першому випадку і часткове – у другому. Але така передача (повна чи часткова) може бути здійснена не тільки в процесі припинення чи виділу юридичної особи, а й, наприклад, при відчуженні єдиного майнового комплексу (підприємства) чи його частини відповідно.

Тому давати визначення поняття реорганізації юридичної особи тільки через перехід майна, прав та обов'язків є не досить точним. Схиляючись до думки тих авторів, які виділяють таку ознаку реорганізації, як правонаступництво, [34, с. 146] вважаємо, що саме ця ознака є основною відмінною ознакою реорганізації від ліквідації та інших форм передачі майна, прав та обов'язків, які, наприклад, виникають при відчуженні підприємства як єдиного майнового комплексу. Розуміючи, що визначення поняття реорганізації тільки через поняття припинення юридичної особи неможливе, в літературі висловлювалася думка, що реорганізація є одночасно і припиненням старих, і створенням нових юридичних осіб.[53, с. 214]

Хотілося б навести ще одне визначення реорганізації, яке, на нашу думку, найбільш правильно відображає поняття реорганізації не тільки для підприємницьких юридичних осіб. Його пропонує С.В. Мартишкін. Виділяючи як ознаки реорганізації припинення існуючих і (або) створення нових юридичних осіб, у результаті чого має місце правонаступництво, він зазначає, що реорганізацією є особливий процес, під час якого провадиться припинення і (або) створення юридичної особи, яке супроводжується переходом прав і обов'язків реорганізованої юридичної особи

(правопопередника) в порядку правонаступництва до іншої юридичної особи (правонаступника). [39, с. 180] Справді, при визначенні поняття реорганізації С.В. Мартишкін правильно підійшов до вирішення цього питання, вказуючи, що не в усіх випадках реорганізація є припиненням юридичної особи, оскільки при виділі немає припинення юридичних осіб, а є лише створення нової юридичної особи, а також щодо існування такого факту, як одночасне припинення та створення юридичних осіб. Правильним також є те, що не виділена така ознака, як передача майна, оскільки це охоплюється поняттям передачі прав на майно, включаючи право власності.

Існує чотири законодавчо закріплених форм реорганізації юридичних осіб – перетворення, поділ, приєднання, злиття.

Визначення перетворення юридичної особи як форми реорганізації, де виникає правонаступництво, викликало на початку 90-х років минулого століття дискусію. Так, В. Вітушко, розглядаючи проблему правонаступництва при перетворенні державного підприємства в орендне, вважає цей процес не реорганізацією, а скоріше ліквідацією державного підприємства, що не породжує, природно, правонаступництва.[42, с. 88] Проти цієї позиції висловився С.Б. Пугінський, на думку якого, у цьому випадку відбувається правонаступництво в повному обсязі в сфері зобов'язальних відносин, за винятком договору розрахункового рахунку, укладеного з банком.[30, с. 5-6]

Деякі науковці зазначають, що перетворення підприємства в іншу організаційно-правову форму відрізняється від реорганізації за двома ознаками: 1) суб'єктний склад ринку залишається незмінним; 2) відсутнє правонаступництво. При перетворенні не відбувається заміни однієї юридичної особи іншою, а видозмінюється лише організаційно-правова форма підприємства. Оскільки в обороті продовжує діяти колишній суб'єкт із колишнім обсягом прав і обов'язків, відпадає і проблема правонаступництва.[36, с. 23] В.С. Мартемьянов, займає менш тверду позицію і пропонує вважати перетворення спеціальним видом реорганізації.[12, с. 51]

А.В. Коровайко зазначає, що перетворення юридичних осіб спричиняє не тільки зміну організаційно-правової форми підприємства, а й у деяких випадках істотно змінює обсяг прав і обов'язків учасників реорганізованих суб'єктів, впливаючи тим самим на характер взаємин учасників між собою і з третіми особами.[29, с. 224]

Новий ЦК визначив поняття перетворення як зміну організаційно-правової форми юридичної особи, за якої до нової юридичної особи переходить усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи (ст. 108). Деякі дослідники більш вдалими вважають застосування в законодавстві поняття перетворення як зміни видів юридичних осіб.[17, с. 150] На нашу думку, поняття «види юридичних осіб» ширше, ніж поняття «організаційно-правова форма».

До прийняття ЦК УРСР (1963 рік) приєднання не визначалося самостійною формою реорганізації і розглядалася як форма злиття. Г.Ф. Шершеневич, коментуючи положення Статуту Торгового в редакції 1903 року, описує два можливих випадки злиття (фузюнування) юридичних осіб:

- 1) одне товариство поглинає інше, що з юридичного боку являє собою припинення одного товариства і переклад усього його майна на ім'я іншого;
- 2) обидва товариства припиняють своє існування для того, щоб дати місце новому, який приймає актив і пасив перших двох.[52, с. 165]

До внесення відповідних змін, ч. 2 ст. 59 ГК України передбачала, що у разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. Таким чином, у випадку злиття відбувається припинення кількох юридичних осіб, а замість них утворюється одна юридична особа, яка є правонаступником усіх прав і обов'язків юридичних осіб, які припинилися.

На відміну від злиття, при приєднанні одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до цього останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання. Відмінністю приєднання від злиття є те, що при приєднанні

одна чи більше юридичних осіб, які припиняються, приєднуються до іншої юридичної особи, яка існує. Отже, при приєднанні не відбувається утворення нової юридичної особи, як це має місце при злитті.

Складність відносин з реорганізації підприємств шляхом злиття та приєднання свідчить про необхідність їх врегулювання в ЦК та ГК, враховуючи існування таких юридичних осіб як підприємства. Крім того, на наш погляд, такий договір може укладатись і при злитті та приєднанні непідприємницьких юридичних осіб.

Вважається, що законодавець свідомо не відніс до форм реорганізації юридичної особи, в тому числі підприємства, виділ, оскільки він ніяким чином не пов'язаний із припиненням юридичної особи, а навпаки, передбачає створення нового. Однак, при цьому варто відзначити, що в науковій літературі і в правозастосовній практиці України виділ розглядається саме як форма реорганізації юридичної особи поряд із приєднанням, злиттям, поділом та перетворенням.

Новелою ЦК є те, що для проведення припинення юридичної особи створюється комісія по припиненню юридичної особи, яка відповідно до ч. 2 ст. 105 призначається за погодженням з органом, який здійснює державну реєстрацію. Досить докладно процедуру реорганізації юридичних осіб регулює Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

З моменту призначення комісії з припинення юридичної особи припиняються повноваження інших органів щодо управління справами такої юридичної особи. Ці функції переходять до призначеної комісії. В даному випадку йдеться про перехід до комісії по припиненню прав виконавчого органу або учасників (повного та командитного товариств) щодо ведення справ. Що ж стосується вищих органів управління, які не виконують виконавчі функції, то вони можуть діяти й надалі.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 ЦК з моменту призначення комісії, вона має право виступати в суді від імені юридичної особи, яка ліквідується. На нашу

думку, надання цих повноважень спеціальній комісії є досить спірним. Зокрема, викликає заперечення можливість представництва юридичної особи колегіальним органом (комісією з припинення) в суді. Як правило, в суді юридичну особу представляє одна особа, а не колегіальний орган.

Відповідно до ст. 107 ЦК кредитор юридичної особи, яка припиняється, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання.

Таке положення ускладнить перетворення юридичних осіб, наприклад, під час приватизації державного майна. Вже сьогодні деякі автори висловлюють думку щодо надмірної «турботи про інтереси кредиторів» під час реорганізації юридичної особи порівняно з тим юридично уразливим становищем, у якому перебувають господарське товариство і його засновники та учасники.[42, с. 23] І з цим важко не погодитися. Справді, реорганізація юридичної особи може привести фактично до її ліквідації. А.П. Єфименко також критикує позицію ЦК України, який робить неможливим проведення реорганізації і визначення наслідків її проведення. На підтвердження цього він наводить положення директив 82/891/ЄЕС і 78/855/ЄЕС, відповідно до яких кредиторам надано право вимагати від компаній, які бажають реорганізуватися, отримати забезпечення їх вимог шляхом звернення кредиторів з позовом до будь-якого правонаступника. Враховуючи це, і з метою усунення зловживань з боку недобросовісних боржників при реорганізації А.П. Єфименко пропонує встановити додаткову відповідальність правонаступників, що утворилися внаслідок реорганізації, за зобов'язаннями, які виникли у юридичної особи-попередника до її реорганізації, та перейшли до неї.[16, с. 63] Ця позиція видається досить правильною і відповідає загальним засадам гармонізації українського законодавства з європейським.

У зв'язку з тим, що при реорганізації створюються нові юридичні особи, в науковій літературі виникло питання щодо визначення суб'єкта, який є засновником створеної юридичної особи. Є два погляди щодо цього питання – одні вважають, що засновником створюваної юридичної особи є юридична особа, яка реорганізується, інші ж визнають засновниками учасників

юридичної особи, яка реорганізується, тому що: зобов'язальні права стосовно однієї юридичної особи безпосередньо замінюються зобов'язальними правами стосовно іншої, минаючи «проміжний» етап трансформації в права речові.[29, с. 225] На наш погляд, при реорганізації юридичної особи не можна говорити про утворення ким-небудь юридичної особи – ні самою юридичною особою, ні учасниками (акціонерами, членами), оскільки виникнення юридичної особи провадиться саме шляхом реорганізації. Так, ст. 5 Закону «Про підприємства в Україні» встановлювала, що підприємство може створюватись в процесі реорганізації. Вважаємо, що про заснування юридичної особи можна говорити тільки тоді, коли вона створюється вперше, тобто, коли не існує правонаступництва. В зв'язку з цим, доцільно в ч. 1 ст. 87 ЦК закріпити положення, що юридична особа може бути створена шляхом реорганізації.

Вже стало класичним в науці господарського права визначати ліквідацію суб'єктів господарювання як припинення їх діяльності без переходу прав та обов'язків у порядку правонаступництва. Хоча деякі законодавчі акти, які визначають правовий статус юридичних осіб, застосовують такий термін як розпуск (саморозпуск), що є можливим лише для організацій, які не є юридичними особами. Оскільки підприємство є юридичною особою, це питання ми залишимо поза увагою нашого дослідження.

Відповідно до ст. 110 ЦК юридична особа може бути ліквідована: за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; за рішенням суду у випадку визнання судом недійсною державної реєстрації через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути; у випадку визнання банкрутом, а також в інших випадках, встановлених законом. Дещо по-іншому до підстав ліквідації підійшов ГК.

Аналіз норм господарського права дає можливість виділяти таку підставу ліквідації суб'єктів господарювання, як скасування державної

реєстрації у випадках, передбачених законом. Так, скасування (припинення) державної реєстрації суб'єкта господарювання здійснюється за його особистою заявою, а також на підставі рішення суду у випадках визнання недійсними або такими, що суперечать законодавству, установчих документів, або здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, або в інших випадках, передбачених законом.

Отже, головна відмінність між ЦК та ГК полягає у підходах до вирішення питання про підстави ліквідації. Господарський кодекс «наполягає» на скасуванні державної реєстрації, а Цивільний кодекс – на ліквідації. Слід зазначити, що довгий час як в судовій практиці, так і в науковій літературі точаться суперечки щодо правової природи «скасування державної реєстрації».

Н.О. Саніахметова підкреслює, що суд, скасовуючи державну реєстрацію, не підміняє державні органи, на які покладено обов'язок здійснювати реєстрацію, і не здійснює адміністративних функцій, що властиві цим державним органам. Метою застосування судом засобу захисту – скасування державної реєстрації є не здійснення адміністративних функцій або виконання обов'язків з реєстрації замість реєструючого органу, а захист порушеного або оспорюваного права шляхом реалізації повноважень судової влади.[39, с. 181]

Крім цього, виникає ще одне питання. Якщо закон передбачає скасування державної реєстрації, то вона повинна скасовуватися з дати самої реєстрації, а отже повинні визнаватися недійсними усі правочини, які здійснила юридична особа.

З цього приводу дав роз'яснення Вищий господарський суд України, відповідно до якого ліквідація підприємства вважається завершеною з моменту виключення його з державного реєстру.

Отже, головна відмінність між ліквідацією та реорганізацією полягає у тому, що під час ліквідації має місце остаточне припинення будь-якої діяльності підприємства, а під час реорганізації підприємство припиняє свою

діяльність в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову. Таким чином, і під час ліквідації, і під час реорганізації має місце «припинення підприємства», суб'єкт, що припиняється, більше не існуватиме. У зв'язку з ліквідацією підприємства припиниться і його діяльність, у зв'язку ж із реорганізацією вона триватиме, але вже в новій організаційно-правовій формі підприємства.

2.2. Юридичні підстави добровільного та примусового припинення підприємницької діяльності

Аналіз чинного законодавства свідчить про існування наступних підстав припинення діяльності суб'єкта господарювання:

- добровільні підстави (за волевиявленням власника підприємства або уповноваженого ним органу; у випадку досягнення підприємством поставлених цілей та мети; закінчення строку, на який було заплановано здійснення діяльності підприємством;
- примусові підстави (визнання недійсною державну реєстрацію через порушення закону; здійснення підприємством діяльності, яка суперечить установчим документам або заборонена законом; невідповідність мінімального розміру статутного капіталу вимогам закону; визнання підприємства банкрутом; неподання протягом року до органів державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону тощо).

Мотиви волевиявлення власника підприємства або уповноваженого ним органу чинним законодавством не регулюються. Аналіз норм господарського та цивільного права, а також практики їх застосування, дає можливість віднести до таких мотивів зміну напряму діяльності, конкуренція, затоварення тощо [20, с. 148].

До передбачених законом чи установчим договором обставин належать:

- а) закінчення строку, на який створювалося підприємство;
- б) досягнення мети, поставленої засновниками під час створення підприємства (ст. 19 Закону —Про господарські товариства).

Установчі документи підприємств можуть включати й інші підстави цього виду. Рішення про припинення підприємства з цих підстав приймає його вищий орган.

Щодо примусових підстав припинення діяльності підприємства невизначеною є така підстава для ліквідації, як визнання судом недійсною реєстрації юридичної особи у зв'язку з тим, що при створенні юридичної особи були порушення закону чи інших правових актів, якщо ці порушення неусувні чи такі, яких не можна позбутися, є досить невизначеною.

По-перше, не всі порушення закону при створенні юридичної особи можна усунути, наприклад, у випадку реорганізації чи не укладення засновниками акціонерного товариства договору про створення товариства. По-друге, поняття «неусувні» або такі, «яких не можна позбутися», має відносний і оціночний характер. Це знову на практиці може призвести до прийняття рішень про ліквідацію підприємств, коли це не відповідає бажанню власників підприємств, а також її працівників, яких позбавляють робочих місць. По-третє, неминуче постане питання щодо визнання недійсною реєстрації після перетворення підприємств з однієї організаційно-правової форми в іншу. По-четверте, відповідно до ст. 21 ЦК суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії, виданий органом державної влади, органом Автономної республіки Крим або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси, але ст. 110 ЦК, виділяє лише одну підставу визнання індивідуального акту органів державної реєстрації незаконним, а саме: через допущені при створенні юридичної особи порушення, тобто суперечність актам цивільного законодавства, тобто формальний фактор. А отже, не береться до уваги факт порушення інтересів осіб [35, с. 156].

Водночас не можна залишати без реагування випадки виявлення невідповідності установчих документів юридичних осіб законодавству. Можна запропоновано встановити в ЦК таку підставу для ліквідації підприємства, як відмова юридичної особи привести у відповідність її установчі документи до вимог законодавства у визначений державними органами термін.

Згідно положень господарського права рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання може провадитись у випадку здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам. Відповідно до роз'яснення Вищого господарського суду «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств», діяльністю, що суперечить чинному законодавству, може бути визнана діяльність, яка заборонена законом (наприклад, укладання угод стосовно предметів, вилучених з цивільного обороту, здійснення підприємницької діяльності без відповідної ліцензії тощо). Підставою для скасування державної реєстрації підприємства є постійне протягом певного періоду часу здійснення такої діяльності. Окремі порушення чинного законодавства, яких припускається підприємство у здійсненні діяльності, що сама по собі не суперечить закону, не зумовлює правових наслідків у вигляді скасування його державної реєстрації.

Якщо звернутися до регулювання примусової ліквідації непідприємницьких юридичних осіб, то бачимо, що Закони «Про об'єднання громадян», «Про свободу совісті та релігійні організації» чітко визначають випадки порушення вимог законодавства, які є підставами для ліквідації таких юридичних осіб. Статтями 4, 22, 32 Закону «Про об'єднання громадян» встановлено, що за поданням легалізуючого органу або прокурора рішенням суду об'єднання громадян примусово розпускається (ліквідується) у випадках, коли метою таких об'єднань є: зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави; підриєв безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав;

пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму; розпалювання національної та релігійної ворожнечі; створення незаконних воєнізованих формувань; обмеження загально визнаних прав людини; а також у випадку одержання політичними партіями, їх установами та організаціями коштів від іноземних держав та організацій, міжнародних організацій, іноземних громадян та осіб без громадянства; державних органів, державних підприємств, установ та організацій, крім випадків, передбачених законами України; підприємств, створених на основі змішаної форми власності, якщо участь держави або іноземного учасника в них перевищує 20 відсотків; нелегалізованих об'єднань громадян; анонімних пожертвувачів та в інших випадках. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановив, що діяльність релігійної організації може бути припинено в судовому порядку у випадках: вчинення релігійною організацією таких дій, як: примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії; участь релігійних організацій у діяльності політичних партій і надання політичним партіям фінансової підтримки, висунення кандидатів до органів державної влади, ведення агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів; втручання релігійної організації у діяльність інших релігійних організацій, проповідування в будь-якій формі ворожнечі, нетерпимості до невіруючих і віруючих інших віросповідань; недодержання вимог чинного законодавства і правопорядку; самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна (статті 3, 5, 17) та ін.

На нашу думку, аналогічну концепцію мають прийняти Цивільний та Господарський кодекси та інші законодавчі акти, які регулюють діяльність підприємств, встановивши перелік випадків порушення законодавства, які ведуть до ліквідації юридичної особи, в тому числі і підприємства. Крім цього, можна скористатися досвідом Закону «Про підприємства в Україні», який на сьогодні вже втратив силу. Відповідно до ст. 34 Закону підприємство

ліквідувалося у випадках, якщо прийнято рішення про заборону діяльності підприємства через невиконання умов, встановлених законодавством, і в передбачений рішенням строк не забезпечено дотримання цих умов або не змінено вид діяльності. Отже, підприємству давався шанс виправити порушення, а якщо воно не було усунене, тільки тоді можна було провадити ліквідацію.

З цього приводу хочеться привести приклад правового регулювання таких відносин у інших країнах. Так, в § 396 Акціонерного Закону ФРН зазначено, що якщо акціонерне товариство або командитне товариство на акціях опосередковано через протиправну поведінку представників свого керівництва загрожують суспільному благу, а наглядова рада або загальні збори не забезпечать відклик представників керівництва, то товариство за клопотанням вищого адміністративного органу землі, в якій товариство має своє місце знаходження, може бути припинене відповідно до судового рішення. Компетенцію розглядати такий позов має виключно земельний суд, в окрузі якого товариство має своє місце знаходження.[5, с. 322] Позитивним у такому підході є те, що протиправними визнаються не дії самої юридичної особи, а її керівництва, тому тільки у випадку, коли наглядова рада чи збори не відкликають представників керівництва, що сприймається як погодження їх дій, може бути поставлене питання про ліквідацію акціонерного товариства.

Такий підхід є досить ліберальним і, правильним. Але в той же час для нашої країни на сучасному етапі її розвитку, напевно, неможливо виділяти таку підставу для ліквідації юридичних осіб, як «загроза громадському благу», оскільки визнання такого поняття пов'язане з дуже високим рівнем правової свідомості, культури та економічного розвитку.

На сьогодні більш доцільним для нашої країни буде закріплення у ст. 110 ЦК такої підстави для ліквідації юридичних осіб приватного права, як неусунення у визначений компетентними органами строк правопорушень, перелік яких встановлюється законодавчими актами. Зокрема це стосується і тих правопорушень, які допущені при створенні юридичної особи, а саме:

відмова юридичної особи привести у відповідність до вимог законодавства її установчих документів.

Однією з підстав ліквідації підприємства є банкрутство. Головна особливість інституту банкрутства полягає в тому, що він є необхідним у всіх країнах з ринковою економікою. Банкрутство – це категорія економічна, інститут господарського права. У нинішньому вигляді в нашій країні він з'явився у 1992 році з прийняттям 14 травня Закону України «Про банкрутство».

Цей один із перших Законів незалежної України, який розроблявся в умовах майже повної відсутності будь-якої теоретичної бази цього інституту. Інститут банкрутства був лише одним із методів прискорення приватизаційних процесів. Практика застосування першого в історії України закону у сфері банкрутства свідчила про суттєві недоліки та прогалини в регулюванні відповідних відносин, недосконалість правових конструкцій та неефективність передбачених судових процедур. А це не давало можливості використовувати всі переваги цього інституту [46, с. 96].

14 травня 1992 року прийнято Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який визначав банкрутство як визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

На сьогодні основним документом, що регламентує процедуру банкрутства, є Кодекс України з питань банкрутства, прийнятий 18 жовтня 2018 року.

З цього визначення стає зрозумілим, що мова про дійсне банкрутство суб'єкта може вестися лише тоді, коли було порушене провадження у справі про банкрутство й господарський суд визнав факт банкрутства своєю постановою. Відповідно до положень цього Закону, суб'єктом банкрутства є боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом (ст.1 того ж Закону). Причин, котрі

призводять до банкрутства в умовах сьогодення, досить багато. Інститут банкрутства несе в собі оздоровлюючий початок і є правовим інструментом цивільно-правової відповідальності за неефективну організацію роботи підприємств, дозволяє створити умови для перебігу капіталу від неефективних, нерентабельних виробництв у прибутковій сфері економічної діяльності. Але корисність банкрутства відсутня, коли неспроможність виникає не в силу економічних закономірностей, а у зв'язку з неправомірними діями осіб. Науковцями вже не раз зазначалось, що інститут банкрутства використовується недобросовісними громадянами як знаряддя для збагачення.

Така ситуація частково пояснюється недосконалістю законодавства про банкрутство. В літературі міститься досить багато наукових робіт сучасних вчених присвячених проблемам застосування цього законодавства, а також проблемам банкрутства окремих видів суб'єктів господарської діяльності.

До часу виникнення інституту банкрутства в 1992 році наше вітчизняне законодавство майже не мало досвіду існування та дії цього інституту, тим більше не знало дієвих заходів його захисту, однак з часом інститут банкрутства постійно вдосконалюється.

Ініціатива визнання юридичної особи банкрутом може виходити від самої юридичної особи-боржника, що передбачає своє банкрутство, від його кредиторів або від уповноважених органів, тобто органів, уповноважених представляти інтереси України, її суб'єктів і муніципальних утворень за вимогами, що випливають з цивільно-правових грошових зобов'язань або з обов'язків по сплаті обов'язкових платежів. Причому в ряді випадків звернення до суду із заявою про визнання юридичної особи банкрутом – обов'язок (а не право) його керівника. Одним із прикладів такого випадку є недостатність вартості майна юридичної особи для задоволення вимог його кредиторів.

Як в досудовому порядку, так і в період розгляду судом справи про визнання боржника банкрутом можуть і повинні вживатися заходи, що дозволяють уникнути банкрутства. При виявленні ознак неспроможності до

подачі заяви в суд засновники зобов'язані, а кредитори-вправо (за згодою з боржником) вжити заходів щодо запобігання банкрутству боржника. Ці заходи можуть полягати в наданні боржнику фінансової допомоги шляхом позик, майнових внесків, відстрочок за наявними боргами або в іншому порядку (досудова санація). Боржник і кредитори вправі укласти мирову угоду, предметом якої можуть стати відстрочка, розстрочка погашення боргів, їх зменшення, зміна існуючих зобов'язань і т.д. Ці та подібні заходи можуть допомогти боржнику відновити його платоспроможність і тим самим уникнути судових процедур і ліквідації.

Однак досудові заходи щодо попередження банкрутства не завжди виявляються ефективними, що призводить до необхідності порушення в суді справи про визнання боржника неспроможним. При цьому порушення в суді справи про банкрутство не означає, що боржник неодмінно буде визнаний банкрутом та ліквідований. Основними завданнями судових процедур банкрутства є відновлення платоспроможності боржника (але вже не самостійно засновниками та керівництвом боржника, а призначеним судом професійним арбітражним керуючим або під його контролем).

Підбиваючи підсумки, вважається необхідним внести до Господарського та Цивільного кодексів України зміни, що допускають припинення юридичної особи, яка припинила свою діяльність, за рішенням реєструючого органу без звернення до суду з підстав і в порядку, які передбачені Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців», що усуне відповідний пропуск у Господарському та Цивільному кодексах України, які передбачають, що юридична особа, в тому числі підприємство, може бути припинена тільки при реорганізації або ліквідації.

Висновки до Розділу III

Чинне законодавство України передбачає, що припинення підприємства як юридичної особи може здійснюватися у двох формах: реорганізації та ліквідації.

Головна відмінність між ліквідацією та реорганізацією полягає у тому, що під час ліквідації має місце остаточне припинення будь-якої діяльності підприємства, а під час реорганізації підприємство припиняє свою діяльність в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову. Таким чином, і під час ліквідації, і під час реорганізації має місце «припинення підприємства», суб'єкт, що припиняється, більше не існуватиме. У зв'язку з ліквідацією підприємства припиниться і його діяльність, у зв'язку ж із реорганізацією вона триватиме, але вже в новій організаційно-правовій формі підприємства.

Зазначене свідчить про те, що основна різниця між зазначеними формами припинення діяльності підприємств (ліквідації та реорганізації) криється в юридичних наслідках припинення діяльності як юридичного факту підтвердження припинення їх існування, а також у наявності або відсутності правонаступництва.

Так, реорганізацією є припинення існування та діяльності підприємства із переходом його прав та обов'язків в порядку правонаступництва.

В свою чергу, ліквідацією є припинення існування підприємства, при якому його майно ліквідується, а правонаступник прав і обов'язків відсутній.

ВИСНОВКИ

Законодавству України властиве багатоваріантне застосування поняття «підприємство». Однак, формування законодавства на різних етапах його розвитку під підприємством завжди розуміло або суб'єкт, або об'єкт прав, що створювало плутанину в правозастосовній діяльності та використанні самого терміну.

Прийнятий у 2003 році Господарський кодекс України визначив підприємство суб'єктом господарських відносин та самостійним суб'єктом господарювання, що є принциповим для науки господарського права. Цілісний майновий комплекс підприємства, як нерухоме майно ГК України визначає об'єктом, у зв'язку із чим потрібно відмежовувати підприємство як суб'єкт господарювання і його майно як об'єкт угод.

Підприємство – це самостійний суб'єкт господарських відносин, створений на підставі чинного законодавства для задоволення суспільних та особистих потреб через здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Правовий статус підприємств як суб'єкта господарських відносин та господарської діяльності характеризується певними особливостями, серед яких:

- 1) визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, що характеризується метою, правовим статусом та складом засновників, правовим режимом майна, організацією управління та умовами і обсягом відповідальності;
- 2) майнова відокремленість;
- 3) легітимація існування в якості суб'єкта господарювання;
- 4) несення відповідальності за результати здійснення господарювання;
- 5) самостійність, яка передбачає вільний вибір незабороненого виду діяльності;

б) незалежність.

Індивідуальними суб'єктами господарювання можуть виступати і фізичні особи за умови їх державної реєстрації (легітимації) в якості суб'єктів підприємницької діяльності.

Серед суб'єктів господарських відносин особливе місце посідають держава та територіальні господарські системи – територіальні громади, від імені яких в якості безпосередніх учасників господарських відносин виступають їх органи.

Підприємствам серед інших суб'єктів права належить домінуюче місце, що зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах. Саме з цієї причини законодавчий інститут підприємства або господарюючого суб'єкта є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Сучасне законодавство України, а також наука господарського права вирізняють доволі велику кількість підприємств на підставі форми власності, на базі якої вони засновані, за галузевою приналежністю, обраного напрямку діяльності, чисельності працівників, взаємозв'язку підприємств між собою тощо.

За чинними законодавчими актами підприємства можна поділити за різними ознаками. За ознакою форми власності, на основі якої створено підприємство, їх розподіляють на приватні, колективні, державні та змішані.

Враховуючи зазначене, на території України можуть здійснювати свою діяльність наступні види підприємств: приватне підприємство (засноване на власності фізичних осіб); колективне підприємство (засноване на власності трудового колективу підприємства); підприємство, засноване на основі власності об'єднань громадян, комунальне підприємство (засноване на основі власності відповідної територіальної громади); державне підприємство (засноване на державній власності), в тому числі казенне підприємство.

Разом з тим, варто зазначити, що основне значення для правового статусу підприємства має не форма власності, а наявність чи відсутність у підприємства всього комплексу прав на закріплене за ним майно.

Правове регулювання підприємства як суб'єкта господарювання включає в себе не тільки підстави і порядок його виникнення і діяльності, а й підстави і порядок його припинення.

Чинне законодавство України передбачає, що припинення підприємства як юридичної особи може здійснюватися у двох формах: реорганізації та ліквідації.

Головна відмінність між ліквідацією та реорганізацією полягає у тому, що під час ліквідації має місце остаточне припинення будь-якої діяльності підприємства, а під час реорганізації підприємство припиняє свою діяльність в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову. Таким чином, і під час ліквідації, і під час реорганізації має місце «припинення підприємства», суб'єкт, що припиняється, більше не існуватиме. У зв'язку з ліквідацією підприємства припиниться і його діяльність, у зв'язку ж із реорганізацією вона триватиме, але вже в новій організаційно-правовій формі підприємства.

Одночасно в науці та практиці господарського права та цивільного права виділяють добровільні та примусові підстави припинення діяльності суб'єкта господарювання.

До добровільних підстав відносять волевиявлення власника підприємства або уповноваженого ним органу; досягнення підприємством поставлених цілей та мети; закінчення строку, на який було заплановано здійснення діяльності підприємством. До примусових підстав припинення діяльності та існування підприємства належить визнання недійсною державну реєстрацію через порушення закону; здійснення підприємством діяльності, яка суперечить установчим документам або заборонена законом; невідповідність мінімального розміру статутного капіталу вимогам закону; визнання підприємства банкрутом; неподання протягом року до органів

державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону тощо.

Підводячи підсумок варто зазначити, що вдосконалення правового статусу підприємств з метою належного забезпечення приватних та публічних інтересів потребує вдосконалення регулювання статусу підприємств Господарським кодексом України, а також врахування специфіки правового статусу окремих видів підприємств, діяльність яких регулюється спеціальними законами.

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна робота Цикалюк Лілії Русланівни на тему: «Правовий статус підприємств в Україні».

У кваліфікаційній роботі Цикалюк Лілії Русланівни проаналізовано юридичної сутності та організаційно-правових форм підприємництва, їх феномена як суб'єктів господарювання на межі двох галузей права: господарського та цивільного. Крім того, проаналізовано найважливіші етапи при створенні підприємства, а саме: вибір його виду та організаційної форми, оскільки важливо, щоб обрана форма відповідала меті діяльності підприємства та конкретним умовам господарювання, а також захищала майнові інтереси учасників й приймала до уваги їх фінансові можливості.

У другому розділі роботи, що присвячений основним видам підприємств за законодавством України досліджено ознаки форми власності, на основі яких створено підприємство, їх розподіляють на приватні, колективні, державні та змішані.

У третьому розділі висвітлені актуальні правові підстави припинення діяльності підприємств. Чинне законодавство України передбачає, що припинення підприємства як юридичної особи може здійснюватися у двох формах: реорганізації та ліквідації.

У роботі обґрунтовано багатоваріантне застосування поняття «підприємство». Однак, формування законодавства на різних етапах його розвитку під підприємством завжди розуміло або суб'єкт, або об'єкт прав, що створювало плутанину в правозастосовній діяльності та використанні самого терміну.

Ключові слова: правовий статус, керівник підприємства, трудові правовідносини.

SUMMARY

V O.O. Legal status of enterprises in Ukraine.

The qualification work analyzes the legal essence and organizational and legal forms of entrepreneurship, their phenomenon as business entities on the border of two branches of law: economic and civil. In addition, the most important stages in the creation of the enterprise are analyzed. namely: the choice of its type and organizational form, as it is important that the chosen form corresponds to the purpose of the enterprise and the specific conditions of management, as well as to protect the property interests of participants and take into account their financial capabilities.

The second section of the work, which is devoted to the main types of enterprises under the legislation of Ukraine, examines the characteristics of the form of ownership on the basis of which the enterprise was created, they are divided into private, collective, state and mixed.

The third section highlights the current legal grounds for termination of enterprises. The current legislation of Ukraine provides that the termination of the enterprise as a legal entity can be carried out in two forms: reorganization and liquidation.

The paper substantiates the multivariate application of the concept of "enterprise". However, the formation of legislation at different stages of its development under the enterprise has always been understood as either a subject or an object of rights, which created confusion in law enforcement and the use of the term itself.

Key words: legal status, head of the enterprise, labor relations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В.К. Проблемы правосубъектности в предпринимательской деятельности // Правовое регулирование предпринимательской деятельности / Под ред. В.В. Лаптева. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. – С.17–26.
2. Богдановская В.А. Ликвидация юридического лица: понятие и основания // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2014. – № 12. – С. 88-90.
3. Борисова В. Теорії сутності юридичної особи: історія і сучасність // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С.117–130.
4. Гайворонський В. Інститут юридичної особи в проекті цивільного кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2 (21). – С.89–96.
5. Гой І.В., Смелянська Т.П. Підприємництво : навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. – 368 с.
6. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003р. № 436-IV/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Егiazаров В.А. Реорганизация юридического лица // Право и экономика. – 1997. – № 3. – С.49-53.
8. Ісаков М.Г. Особенности юридических лиц как субъектов хозяйствования // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, Юго-Восток Лтд., 2005. – С. 218 – 223.
9. Кибенко Е.Р. Корпоративное право: Учеб. пособие. – Харьков: Эспада, 1999. – 480 с.
10. Кібенко О. Правовий режим майна приватного підприємства // Юридичний радник. –2005. -№ 1(3). – С. 37-41.

11. Кравчук В. Соціально-правова природа юридичної особи / В. Кравчук // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Львів, 2000. – 25 с.
12. Кравчук В. Зміна власника (засновника) приватного підприємства // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 1. – С.50–52.
13. Кучеренко І.М. Види підприємницьких юридичних осіб за новими Цивільним та Господарським кодексами // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис: Зб. наук. пр. – Хмельницький: Хмельницький інститут регіонального управління та права, 2002. – № 2. – С.20–22.
14. Кучеренко І.М. Правове положення споживчих товариств // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 4. – С.15–18.
15. Кучеренко І.М. Сучасна історія розвитку українського законодавства, яке регулює порядок створення та діяльність державних підприємств // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 25–28.
16. Кучеренко І.М. Шляхи подолання суперечностей між Цивільним та Господарським кодексами у визначенні організаційних форм підприємницьких юридичних осіб // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми”. – Одеса: ОНУ МОНУ, «Астропринт», 15 травня 2003. – С.61–64.
17. Любимов І.Н. К вопросу о пределах ответственности государственных предприятий / И.Н. Любимов // Материалы итоговой научной конференции Донецкого национального университета за период 2003-2004 гг.: Правоведение (Донецк, март 2005 г.). – Донецк: ДонНУ, 2005. – С. 149-151.
18. Любимов І. До питання щодо мети діяльності державних підприємств в Україні / А. Бобкова, І. Любимов // Правничий часопис Донецького університету. – 2005. – № 1 (13). – С. 29-33.

19. Мамутов В.К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине / В. К. Мамутов // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол.: В.К.Мамутов (отв. ред.) и др. – Донецк: ООО «Юго-Восток Лтд». – 2005. – С. 12-37.
20. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; За заг. ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
21. Окунев О. Дочірні підприємства в Україні: проблеми та перспективи // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С.22–24.
22. Правовий статус дочірніх підприємств за чинним законодавством України // Вісник Академії правових наук України. – 2005.– № 2 (41). – С. 229 - 237.
23. Примак В. До питання про сенс і критерії розмежування юридичних осіб публічного та приватного права / В. Примак // Юридична Україна. –2004. – № 2. – С.43-49.
24. Про господарські товариства : Закон України від 1 вересня 1991 р. № 1576-XII/ Верховна Рада України.
[URL:http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1576-12](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1576-12) (дата звернення 05.11.2020)
25. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992р. № 2460-XII // Відомості Верховної Ради України. –1992. – № 34. -С. 504-505.
26. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI/ Верховна Рада України.
[URL:http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17) (дата звернення 19.10.2020).
27. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 20.- С. 249-250.

28. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991р. № 987 -XII // Відомості Верховної Ради України. –1991. - № 25. – С. 284-285.
29. Прокоф'єва М. Ю. Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання / М. Ю. Прокоф'єва. // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки «Молодіжний науковий юридичний форум». – 2019. – С. 225–227.
30. Пугинский С. Правопреемство при аренде государственных предприятий // Советская юстиция. – 1990. – № 8. – С.5–6.
31. Пушкін А. Відносини підприємства і правовий статус їх суб'єктів / А.Пушкін, В. Селіванов // Право України. – 1994. – № 5-6. – С. 9-15.
32. Пушкін А., Селіванов В. Відносини підприємництва і правовий статус їх суб'єктів // Право України. – 1994. – № 5–6. – С.9–15.
33. Семчик В.І. Деякі проблеми права колективної власності / Правові проблеми колективної власності в Україні (матеріали «круглого столу») // Право України. – 1996. – №1. – С.9–10.
34. Семчик В.І. Законодавство України про кооперацію: порівняльний аналіз / Реферативний огляд чинного законодавства України / За ред. В.В. Цветкова, Є.Б. Кубко. – К.: Салком, 2000. – С.146.
35. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. – Харьков: Право, 1998. – 256 с.
36. Спасибо-Фатеева І. Окремі аспекти поняття юридичних осіб // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – №8. – С.21-24.
37. Спасибо-Фатеева І. Питання управління державною і комунальною власністю: приватноправовий аспект // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 10. – С.9–13.
38. Суханов Е.А. Некоммерческие организации как юридические лица (Комментарий ГК РФ) // Хозяйство и право. – 1998. – № 4. – С.8-15.

39. Суханов Е.А. О понятии юридического лица и предприятия // Материалы научно-практической конференции «Законодательство России в XXI веке». – М.: Городец-издат, 2002. – С.173-182.
40. Суханов Е.А. Юридические лица как участники гражданских правоотношений // Гражданское право. 2-е издание. Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 2002. – Том 1. – С.169-279.
41. Уильям Э. Батлер Право собственности в украинском праве // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под. общ.ред. Е.Б.Кубко, В.В.Цветкова. – К.: Юринком Интер, 2003. – С.357–364.
42. Федорович В.І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. – Львів: Атлас, 1998. – 142 с.
43. Харитонов Є.О. Методологічний імператив дослідження активів кодифікації у галузі приватного права // Методологія приватного права: Зб. наук. праць / Редкол. О.Д.Крупчан та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С.40–44.
44. Харитонova О.І. Методологічні питання розмежування приватного та публічного права // Методологія приватного права: Зб. наук. праць / Редкол. О.Д.Крупчан та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С.86–92.
45. Хомяк С. Создание и правовое положение дочерних предприятий // Баланс. – 1999. – № 49. – С.58.
46. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. –К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т.1. – 480 с.
47. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В.Дзера, Д.В.Боброва, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С. Кузнецової. – Книга 1. – К.: Юринком Інтер, 2002. – 720 с.
48. Цивільне право. Загальна частина / За ред. професорів Підопригори О.А., Бобрової Д.В. – К.: ВЕНТУРІ, 1995. – 416 с.
49. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 10.11.2020).

50. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Указами ПВР Української РСР, Законами України) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – www.rada.kiev.ua.

51. Шевченко Я.М. Методологічна основа права власності // Методологія приватного права: Зб. наук. праць / Редкол. О.Д. Крупчан та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С.20–23.

52. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – М.: СПАРК, 1995. – 556 с.

53. Щербина В.С. Господарське право України: Навч. посібник. –2-е вид., перероб. і доп./ В. С. Щербина. –К.: Юрінком Інтер, 2001. – 284 с.